

TARTU ÜLIKOOLI VILJANDI KULTUURIAKADEEMIA

Pärandtehnoloogia õppekava

Liina Langi

**TRADITSIOONILISED RUUDUKUJULISED HAAPSALU JA SHETLANDI
SILMKOELISED PITSRÄTID 19.-20.SAJANDIL: KOMPOSITSIOON JA
KASUTATUD TEHNIKAD.**

HAAPSALU JA SHETLANDI RÄTTIDE KUDUMINE.

Lõputöö

Juhendaja: Kristi Jõeste, MA, rahvusliku tekstiili lektor

Viljandi 2025

Resümee

Traditsioonilised ruudukujulised Haapsalu ja Shetlandi silmkoelised pitsrätid 19.-20.sajandil: kompositsioon ja kasutatud tehnikad. Haapsalu ja Shetlandi rätide kudumine.

Lõputöös uuritakse Haapsalu ja Shetlandi ruudukujuliste silmkoeliste pitsrätide kompositsioone ja nende kudumisel kasutatud tehnikaid. Töö eesmärk on luua eestikeelset teadmust Shetlandi rätide kohta, võrrelda pitsitraditsioonides kasutatud tehnoloogiaid ja tehnikaid. Uurimisprobleemiks olid: leida Haapsalu ja Shetlandi rätide kompositsioonilised sarnasused ning erinevused; milliseid tehnikaid, töövahendeid ja materjale kasutatakse nende kudumisel ja millised on nende erinevused; kuidas pitse viimistletakse. Töö kombineerib loovpraktilist ja uurimuslikku lähenemist, sisaldades kirjanduse analüüsi, fotodelt info kogumist ja võrdlust. Lõputööst järeldub, et Haapsalu ja Shetlandi rätide kudumisel kasutatakse sarnaseid tehnikaid ja kompositsioonides on sarnasusi, kuid paljuski on nende tegemine traditsiooniliselt väga erinev. Töö praktilise osa raames valmisid neli rätti.

Märksõnad: silmkoeline pits, Haapsalu rätid, Shetlandi rätid, traditsiooniline silmuskudumine

Abstract

Traditional Square-Shaped Haapsalu and Shetland Knitted Lace Shawls in the 19th–20th Century: Composition and Techniques Used. Knitting Haapsalu and Shetland Shawls.

The thesis examines the compositions of square knitted lace shawls from Haapsalu and Shetland, as well as the techniques used in their creation. The aim of the work is to develop Estonian-language knowledge about Shetland shawls and to compare the technologies and techniques used in different lace traditions. The research questions were: to identify the compositional similarities and differences between Haapsalu and Shetland shawls; what techniques, tools, and materials are used in their knitting and how they differ; and how the lace is finished. The thesis combines a creative-practical and research-based approach, including literature analysis, information gathering from photographs, and comparative study. The thesis concludes that while similar techniques and compositional elements are used in Haapsalu and Shetland lace-making, their traditional methods differ significantly. As part of the practical component, four shawls were knitted.

Keywords: knitted lace, Haapsalu shawls, Shetland shawls, heirloom knitting

Sisukord	
Sissejuhatus	5
Kasutatud väljendid ja lühendid, nimed	7
Haapsalu ja Shetlandi ruudukujulised rätid	8
Rättide uurimine ja säilitamine, allikad	9
Rättide kompositsioon ja tehnoloogiad	10
<i>Pitsikirjad</i>	12
<i>Lõng</i>	13
<i>Vardad ja töövahendid</i>	13
Rättide kudumisel kasutatud tehnikad ja võtted	14
Rättide osad	16
<i>Põhiosad e keskosad</i>	16
<i>Poordiosad</i>	17
<i>Äärepits</i>	18
Rättide viimistlemine	19
Loovpraktiline osa- neli rätti	19
Pitsilõngade valik	21
Rombidega piibelehekirja rätt	21
Old Shale kirjaga rätt	22
Modernse töökäiguga Queen Susani rätt	22
Rättide eksponeerimine, loengud ja sotsiaalmeedia	24
Kokkuvõte	25
Kasutatud kirjandus ja allikad	27
Muuseumiesemed	29
Lisad	31
Lisa 1 Shetlandi kudujate kasutatavad väljendid	31
Lisa 2 Rättide võrdlustabel	32
Lisa 3 Valim ja allikate analüüs	33
Lisa 4 Fotod Shetlandi rättidest muuseumides (valimis)	38

Lisa 5 Fotod	43
Lisa 6 Kudumisvõtted ja tehnikad	49
Lisa 7 Väljavõtteid rätide tegemisest	60
<i>Pitsilõngade analüüs</i>	60
<i>Rombidega piibelehekirja rätt</i>	62
<i>Old Shale rätt</i>	64
Lisa 8 Fotod kootud rätidest	70

Sissejuhatus

19.-20ndaks sajandiks kujunesid nii Haapsalus kui ka Shetlandi saartel välja omanäolised villaste peenemustriliste pitsrättide kudumise traditsioonid. Kudujad, kuigi geograafiliselt eraldatud, arendasid sel ajaperioodil välja käsitööoskused, mille tulemuseks on erilised rätid, mida asjatundmatu vaatleja võib pidada sarnasteks, kuid mis seda pole. Lõputöös uuringi Haapsalu ja Shetlandi traditsiooniliste ruudukujuliste pitsrättide kompositsioonilisi ja tehnoloogilisi sarnasusi ning eripärasid.

Töö kirjutamise ajendiks on sügav huvi silmkoelise pitsi ja selle loomise traditsioonide vastu. Uurimisprobleemina toon esile, et eesti keeles ei ole Shetlandi pitsitraditsiooni kohta avaldatud piisavalt infot, ka meie Haapsalu rättide kudumise traditsioon võiks saada veelgi enam kajastatud. Inglisekeelsed materjalid Shetlandi pitsi kohta ei hõlma teinekord kõiki teemat puudutavaid nüansse ning võivad olla eestikeelsele kudujale rasked. Minu eesmärgiks on püüda seda lünka jõudumööda täita.

Lõputöö on olemuselt kombinatsioon uurimuslikust ja loovpraktilisest käsitlusest, kus keskendun protsessiuurimusele. Analüüsin kirjalikke ja muid allikaid, vaatlen ja analüüsin muuseumide andmebaasides olevaid rätte fotodelt ning kaasan ekspertide teadmisi. Uuritava perioodi määratlesin 19.-20. sajandiga, et piiritleda valim nõ interneti-eelsesesse perioodi. Mõlemad pitsitraditsioonid on ajas arenenud ja muutunud, kuid elujõulised ka tänasel päeval.

Töö kirjutamiseks püstitasin endale järgnevad uurimisküsimused:

1. Millised on Shetlandi ja Haapsalu rättide kompositsioonilised sarnasused ja erinevused?
2. Millised on olnud nende kudumise tehnikad, kasutatud materjalid, töövahendid ja viimistlemine?
3. Millised on tehnikate erinevused?
4. Kuidas rakendada kogutud teadmised praktikasse, kududes nii Haapsalu kui Shetlandi rätte.

Töö koostamisel analüüsisin esmalt kirjandust ja allikaid ning seejärel kogudes olevate esemete fotosid (allikate loetelu lk 26-29). Märkmed kajastuvad lisa 2 olevas tabelis ning sidusin saadud teadmised teksti ning praktikasse. Töö loovpraktiline osa on 2026. aasta Shetlandi ja Haapsalu rättide traditsioone puudutava näituse ettevalmistamine, esimesed rätid valmivad lõputöö raames. Olles praktiseerinud pitsikudumist aastaid, osalen sotsiaälvõrgustikes, kus plaanin jagada lõputöö raames kogutud teadmisi ja mu uurimustöö jätkub kindlasti. Näitusega koos planeerin artiklit, lühiloenguid ning võimalik, et ka koolitusi.

Lõputöö kirjalik osa koosneb kahest suuremast peatükist. Töö esimeses osas annan lühiülevaate Haapsalu ja Shetlandi silmkoeliste rätide ajaloost, nende tegemisel kasutatud materjalidest, töövahenditest ning -võtetest ja tehnikatest ja viimistlemisest. Põhjalikku, kõigiti ammendavat tausta teemadele ei võimalda anda lõputöö piiratud maht. Järgnevalt keskendun traditsiooniliste rätide kompositsioonile: eraldi kirjeldan rätide osi ja nende valmistamise viise.

Töö teise osa moodustab nelja rāti pärandipõhise loomisprotsessi kirjeldamine. Püüan mõtestada tegevusi, lõimida traditsioone tänapäevaga; analüüsin pitsilõngu. Siit ei leia otseseid rätikudumise juhendeid, küll aga praktiku tähelepanekuid rätide kudumisel.

Lõputöö on varustatud lisadega, kust leiab informatsiooni pitsikudumise tehnikate kohta, illustratiivset materjali ja autoetnograafilisi märkmeid protsessikirjeldustena.

Lõputöö kirjutamise raames nentisin, et allikad ei saa olla kunagi ammendavad ning on nende loojate nägu. Puutusin korduvalt kokku teemaga: autentsus traditsiooniliste tehnikate võtmes.

Kuna silmkoelise pitsi kohta ei ole eesti keeles uurimusi kirjutatud, võiks käesolev töö olla lähtepunktiks tulevastele uurijatele ning toeks silmkoelise pitsi huvilistele praktikutele.

Tänan abi eest Carol Christianseni Shetland Museum and Archives´ist ning aastatepikkuse lahkelt info jagamise eest Haapsalu Pitsikeskusega seotud inimesi!

Kasutatud väljendid ja lühendid, nimed

Väljendit *pits* kasutatakse töös nii Haapsalu kui Shetlandi rättidest üldistavalt rääkides, samuti konkreetse väljendina.

Termin *pitskude* käsitööteaduse oskussõnastiku järgi on: „silmuskude, mida iseloomustab õhksilmustest ja kokkukootud silmustest auguline muster“ (Eesti Keele Instituudi (EKI) Sõnaveeb, 2025). Pitsi kudumist käsitledes eristatakse inglise keeleruumis kolme viisi. *Lace knitting* tähistab pitsikirja, kus mustrit kootakse ühel real ning sellele järgneb läbikudumisrida. *Knitted lace* on igal real mustrijärgne kudumine ja *eyelet lace* on viis, kus mustridetaili kahandused tehakse suuruselt vähenevas koepinnas. (Stove, 2010, lk 146; Miller, 2002, lk 4). Olenevalt valitud meetodist näevad pitskoe pinnad välja erinevad. Töös, kui ei ole täpsustatud, on käsitletud *pitskudet* üldtoodult esimese selgituse järgi, kui võrd see on eesti kudumistraditsioonis tavapärase.

Ripskude on „silmuskude, millel on vaheldumisi ainult parempidistest ja ainult pahempidistest silmustest read“ ning mis näeb töö mõlemal poolel välja sarnane (EKI Sõnaveeb, 2025). Kasutan tekstis ka käibe väljendit *labane kude*. Viimane tähistab koepinda, kus ühel real kootud parempidised silmused kootakse tagasireal läbi pahempidiselt. Väljendit kasutavad Haapsalu pitsikudujad.

Töös on kasutatud väljendit *silmamine*. Käsitööteaduse oskussõnastikust seda ei leia, EKI ühendsõnastiku järgi on see „kootud silmuste ületikkimine“ (EKI, Sõnaveeb, 2025), kuid töös on tähistab see kudumi servade ühendamist nii, et tekib visuaalselt katkematu kudumispind (*grafting*).

Shetlandi kudujate kõnepruugis kasutatavad väljendid on toodud lisas 1, need on abiks allikatega töötamisel. Võõrkeelsed (mustri)nimetused on säilitatud, neid ei ole tõlgitud.

Töös kasutatakse järgmisi lühendeid:

AM- Eesti Ajaloomuuseum SA

ERM- Eesti Rahva Muuseum

EVM- Eesti Vabaõhumuuseum

HM- Haapsalu ja Läänemaa Muuseumid SA

NMS- National Museum Scotland

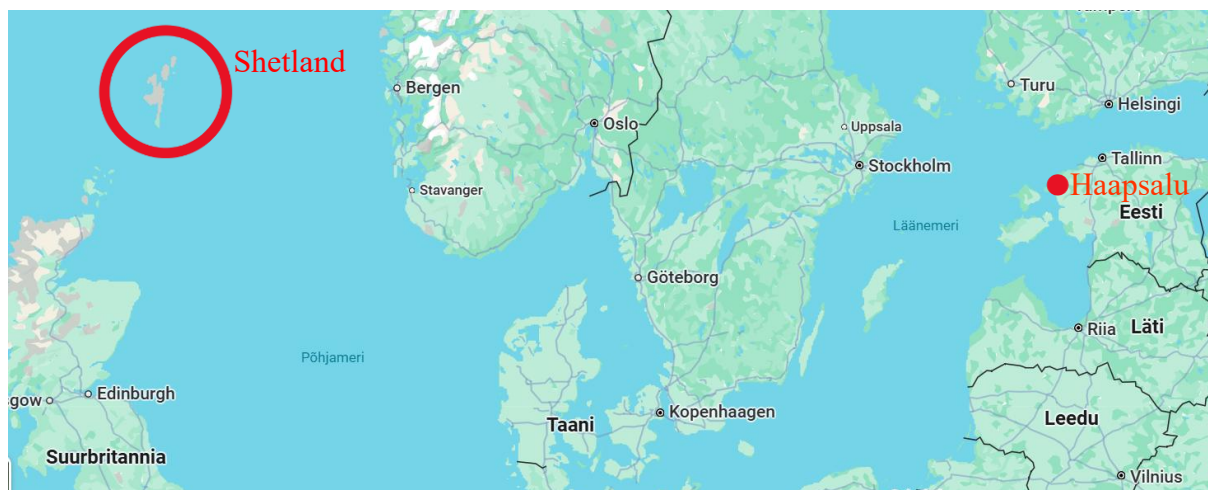
UOR- University of Reading (Readingi ülikool)

SMA- Shetland Museum and Arcives (Shetlandi muuseum)

Shetland Guild- Shetland Guild of Spinners, Knitters, Weavers and Dyers

Haapsalu ja Shetlandi ruudukujulised rätid

Haapsalu ja Shetlandi saarestiku vahe on linnulennul 1400 kilomeetrit (joonis 1). Shetlandi saarestik koosneb sadadest saartest Šotimaa, Norra ja Fääri saarte vahel olevas Atlandi ookeanis (Hammond, 2025, 1:30), Haapsalu on linn Lääne-Eesti rannikul. Neis piirkondades on arenenud paari aastasaja jooksul villase pitsi kudumise traditsioonid, mis on elus ka tänasel päeval.

Joonis 1 Shetlandi saarestiku ja Haapsalu geograafiline paiknemine (Allikas: Google Maps)

Joonis 2 Shetlandi hap-rättide viimistlemine (Allikas: Chapman, 2015, lk 102; SMA fotoarhiiv R02678)

Lõputöö objektiks on silmuskoelised ruudukujulised rätid, mis on kootud pitsikirjadega ning mille tegemisel on kasutatud peent villast lõnga. Algselt olid rätid lihtsamad ja jämedakoelisemad, ajas muutusid järjest õhulisemateks. Peamiselt kooti peeneid pitsrätte nii Haapsalus kui Shetlandil raha teenimiseks (Christiansen, 2024, lk 7; Reimann & Edasi, 2011, lk 7), endale ja sooja saamiseks tehtud rätid kooti jämedamast lõngast, lihtsama kirjaga ja teinekord värviliste triipudega (*samas*, lk 7). Shetlandil olid need nimetatud kui *hap*–kahekordsest lõngast, ripskoes keskosaga ja poordiosas tihti *Old Shale* mustriga rätid (joonis nr 2). Sarnased rätid, kuid peenemast lõngast ja ühevärvilised (ka diagonaalsuunaliselt kootud keskosadega) olid nimetatud kui *crepe*. (Miller, 2002, lk 10). Haapsalus kooti lisaks ruudukujulistele rättidele ka salle ja mitmel moel tehtavaid kolmnurkseid rätte (Konsin, 1966, lk 176).

Varaseima säilinud peene pitskoe näide on Shetlandi ristimisrätt 1837. aastast (joonis 24) (Miller, 2002, lk 3). See ese näitab, millise meisterlikkuse ni oldi jõutud ketramises ja

pitsikudumises aastaks 1837. 1933. aasta ajalehes Lääne Elu räägitakse pitsikudumise sajandast juubelist, ent muretsetakse käsitööala kiratsemise üle (Lääne Elu, 1933, lk1).

Palju oli kuduajaid? Roslyn Chapmani sõnul andmed ei ole ühesed: tegevus oli saarestiku naiste hulgas valdav (lisa)sissetuleku allikas, kuid ametlikult pitsikudujana on end 1861. a rahvaloendusel nimetanud vaid 69 naist (Chapman, 2015, lk 38). Ka Haapsalu rätitraditsiooni algus ei ole täpselt teada, 19. saj teenisid sellega (lisa)tulu vabade linnakodanike naised ja käsitöölised. Talvega kooti peres 70-80 rätikut, 1930.a oli kuduajaid 500. (Konsin, 1966, 173).

Säilinud on filmikaadreid, kus on näha Shetlandi kudumisvõtteid ja kus kasutatakse kudumisvööd ([BBC, 2025, 4:22](#)) ning kus kudum on töös pingutatud ([Hammond, 2025, 8:28](#)) (täpsemalt edaspidi). Eesti pitsi kudumist näeb kroonikast „Nobedate näppude linn“ ([Eesti Filmiarhiiv, 1937, 03:24](#)).

Peene pitsi puhul peeti oluliseks, et see mahuks abielusõrmusest läbi tõmmata. Seda demonstreeritakse BBC saates Tonight (1964. a) ([BBC, 2025, 8:01](#)) ning Eesti Kultuurifilmi kroonikas (1937. a) ([Eesti Filmiarhiiv, 1937, 06:40](#)).

Rättide uurimine ja säilitamine, allikad

Haapsalu rättide kohta ei ole uurimustöid kirjutatud, 2023 uurisin oma seminaritöös Haapsalu sülle. Kaalukam teos nende kohta ilmus 2011. aastal (Reimann & Edasi, 2011). Varasemast leiab tööjuhendeid, artikleid, ERMi aastaraamatu ülevaateartikli (Konsin, 1966), New Yorgis välja antud brošüüri „Haapsalu Rätikud“ ja L. Elgase raamatu „Haapsalu rätt“ (Elgas, 2001).

Rätte leidub erakogudes, Haapsalu Pitsikeskuses ning muuseumides. Vanimad neist pärinevad 20. saj keskelt. Haapsalu Käsitööselts loodi 1992, aastast 2013 tegutsetakse Haapsalu Pitsikeskusena, kus ollakse pühendunud kohaliku pitsi uurimisele, säilitamisele ja edendamisele (Sims, suuline teade, 2023). Lõputöö allikana kasutan teadmisi, mille olen kogunud varasemast suhtlusest Haapsalu pitsimeistritega ja seminaritöö koostamisel tehtud intervjuudest S. Reimanni ja M. Simsiga.

Shetlandi pitsi kohta on kirjutanud doktoritöö R. Chapman (Chapman, 2015) ning magistratöö L. G. Fryer (Fryer, 1992). Need keskenduvad paljus pitsi sotsiaalsele poolele, vähem tehnoloogilisele. SMA korraldas 2016.a projekti muuseumi pitsisäilikute uurimiseks ja taaskudumiseks. Avaldatud on kirjandust, konverentside salvestisi. Shetlandi pitse hoitakse mitmetes muuseumides. Lõputöö jaoks konsulteerisin Carol Christianseniga SMA-st.

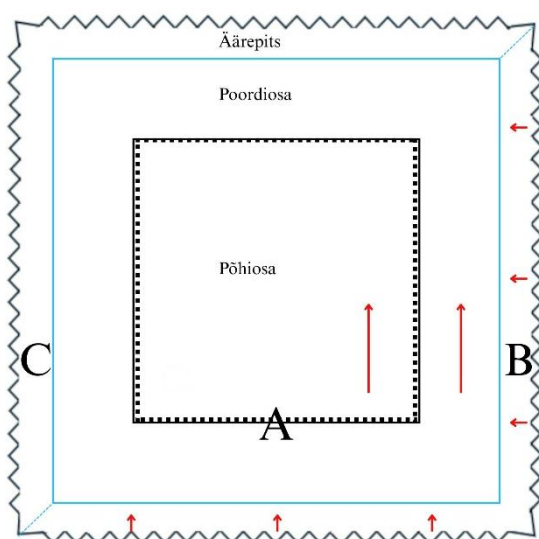
Meetod ja rättide valim uurimistöösse

Rättide valim käesolevas töös ei ole suur, töö rõhuasetus on loovpraktiline ning tehtud oli eelnevalt analüüs kirjalike allikate põhjal. Valimi moodustamisel lähtusin uurijate hinnangust autentsusele (Chapman, 2015, lk 35-36; lk 248; sõnumiside C. Christianseniga), kriitilisest vaatest muuseumides teatud perioodi üle-esindatuse suhtes (Haapsalu rättide puhul tootmiskoondiste UKU ja Haapsalu Tööstuskombinaadi tooted).

Vaatlesin 17 Haapsalu rätti (muis.ee abil) ning 10 Shetlandi rätti (lisa nr 2), millest kuuel juhul oli tegu SMA fotoarhiivi piltidega. NMSist hankisin 12 museaali pildid, kuid neist oli vaid ühel pitskoes rätt, mis C. Christianseniga konsulteerides liigitus pigem meisterlikuks kurioosumiks, kui traditsiooniliseks rätiks.

Uurimisküsimustele vastuste saamiseks uurisin: Haapsalu rättide tehnoloogiat, äärepitse ja nende kinnitust, nuppude olemasolu ning keskosa servasid; Shetlandi rätidel äärepitse, poordiosi ja nende ühendusi, tööde (arvatavat) järjekorda. Mõlemal juhul vaatlesin kompositsioonelemente ning ka pitsikirju.

Rättide kompositsioon ja tehnoloogiad

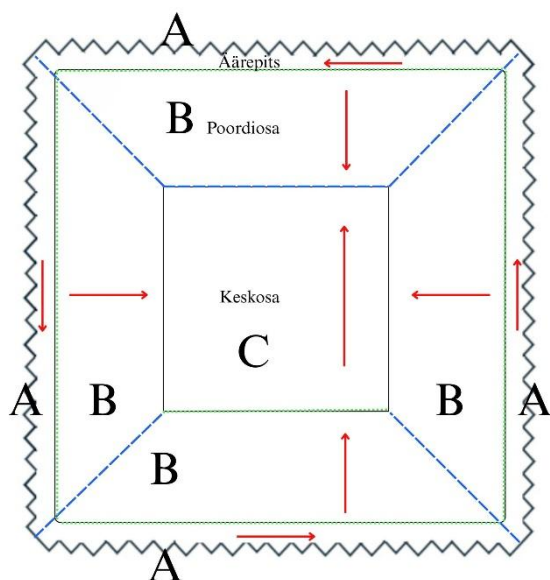

Joonis 3 Haapsalu räti osad, töö järjekord ja kudumise suunad (autori joonis)

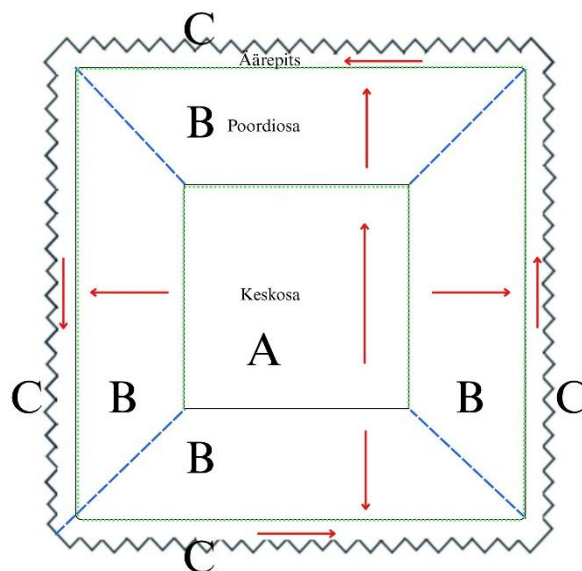
Joonistel 3-5 on kujutatud rättide osad. Punaste nooltega on märgitud töö suund kudumisel, siniste joontega õmbluste ning rohelisega silmuste üleskorjamise kohad. Detailide kudumise järjekord on antud tähtedega (töökäigu selgitus edaspidi).

Haapsalu ruudukujuline rätt on küljepikkusega 100-150cm, see koosneb põhiosast ja eraldi kootud ning lõpuridapidi selle külge õmmeldud äärepitsidest. (Reimann & Edasi, 2011, lk 16). Rätti osad ja töö kudumise suunad on näidatud joonisel 3. Valimi 17st rätist kaks on suuremad (160cm), kahel juhul ei ole rätt ruudukujuline (ERM_603:38 165X125cm; HM_4173:6 E 160X180cm).

Shetlandi rättidel on keskosa, poordiosa ning äärepits (joonis 4 ja 5). Neid kootakse kolmel eri moel: traditsiooniliselt nõ väljast sissepoole (*border inwards*)(joonis 4; edaspidi: *traditsiooniline viis*); modernselt väljast sissepoole ja modernselt seest väljapoole (*border outwards*)(joonis 5; edaspidi: *modernne viis*). Kaks viimast on saanud populaarseks seoses ringvarraste kasutusele võtmisega (Miller, 2002, lk 196). Pärandipõhiseks kudumisviisiks peetakse esimest, kolmas on olnud kasutusel traditsiooniliste *hap*-rättide tegemisel ilma

Joonis 4 Traditsiooniliselt kootud Shetlandi räti osad ja nende kudumise suunad (*border inwards*)

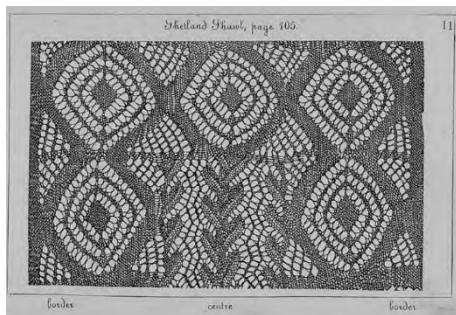
Joonis 5 Modernselt kootud Shetlandi räti osad ja nende kudumise suunad (*border outwards*)

ringvarrasteta (õmmeldes hiljem kokku poordi- ja äärepitsiküljed). Räti keskosa on võimalik kududa horisontaalselt, aga ka diagonaalselt (Lovick, 2014, lk 34), see võib olla äärestatud üksikute ripsisilmuste ja -ridadega (Miller, 2002, lk 48). On mainitud, et Shetlandi kudujad ei kasutanud kunagi ringvardaid (Fryer, 1992, lk 94).

Shetlandi rättide mõõdud on tavapäraselt 138-180 cm (54-72 tolli) (Miller, 2002, lk 197). Valimi rättide puhul oli ka väiksemaid (TEX 1992.119 119X115cm; TEX 1997.86 128X136cm; SMA TEX 2013.39 125X130cm), kuid viie puhul ei ole võimalik suurust määrata, sest tegu on fotodega.

Shetlandi rätte tehes püütakse võimalikult vähese kasutada silmuste ülesloomisi ja mahakudumisi, pigem kavandatakse töö nii, et silmuseid oleks kudumiseks võimalik korjata detailide servadest vardale ning detaile ühendatakse *silmates* (Don, 1981, lk 28). Ühenduskohad peavad jääma võimalikult märkamatud (Doig, 2025, 58:03).

Pitsikirjad

Joonis 6 Print o'Wave muster räti keskosas (Allikas: Gauguin, 1845, lk 11)

mille puhul ollakse üksmeelel nimede suhtes. (Christiansen, 2024, lk 9). Fryer, nagu ka paljud teised, nimetab kahe vanema kirjana Old Shale'i ja Print o'Wave'i mustrit (Fryer, 1992, lk 92). Print o'Wave avaldati kudumisraamatus 1842. aastal Mrs. Gauguini poolt, viitega Shetlandi pitsile (pildiga 1845, joonis 6) (Gauguin, 1845, lk 11). Asjakohasust seostamaks Shetlandi rättidega on Chapman kritiseerinud (Chapman, 2015, lk 123), kuid samas on Gauguin'i arvatud olevat üheks autoriks, kes õppis just Shetlandi naiste töödest (SMA, 2025, para 1). Vanemate kirjadena on nimetatud puumotiivi (Tree of Life), kärbsikirja (Peerie Flea), ämblikuvõrgukirja (Spider Web) ja linnusilmakirja (Birds Eye) (Doig, 2025, 47:12-49.01, Christiansen, 2024, lk 8).

Joonis 7 Hagakiri (Allikas: Reimann & Edasi, 2009, lk 109)

(Reimann & Edasi, 2011, lk 34). Hagakirjal on mitmeid versioone ning sarnasus Print o'Wave'iga on tähelepanu äratanud nii kudujates kui uurijates. Selle ja ka teiste mustrite võimalikku seost Pensa ja Orenburgi rättidega on maininud L. Vakk (Vakk, 1947, lk 5) ning vestluses L. Elgas (2011).

Shetlandi kudujad ei märkinud mustreid üles, kooti peast või näidise järgi, mustreid pärandati põlvest põlve (Hammond, 2025, 7:13; 7:51). Tehti vaid märkmeid silmuste arvu ja mustrikorduste kohta (Christiansen, 2024, lk 14). Algselt oli kasutusel kümnekond kirja. Need olid lihtsad, kuid kombineerituna näisid töös keerukad (Don, 1981, lk 20). Igal kudujal olid oma lemmikud ja nimetati neid erinevalt, mustreid modifitseeriti. Seepärast on täna vaid üksikud kirjad,

Linda Elgase sõnul kooti 19. sajandil Haapsalus kolme pitsikirja: (h)agakirja (joonis 7), lehe- ja rahakirja. Kasutatud mustrite arv kasvas kiiresti, neidki pärandati kudujalt kudujale. Tavapärane oli kududa mustreid pikale tööproovile ning seda välja laenutades pidi saaja lisama omapoolse kirja (Konsin, 1966, lk 178).

1930ndatel hakati mustreid tingmärkidega üles kirjutama ja käsitööajakirjades avaldama (Elgas, 2001, lk 5).

Esimene rätikudumise õpetus avaldati 1932. aasta ajakirjas Taluperenaine (skeemita) (joonis 26-27)

Lõng

Haapsalu rätte kooti algselt kodukedratud peenest ühe- või kahekordsest lõngast, hiljem importlõngadest (Elgas, 2001, lk 5), mõõduga 16/2-28/2 või siis 8/1-10/1. Lõngakulu on umbkaudu 200-300gr, narmastega rättil u 400gr. Eelistati naturaalseid toone. (Reimann & Edasi, 2011, lk 11).

Shetlandi kohalikke lambatõuge, kelle villak on pehme, ülipeene ja vastupidava kiuga, on kasvatatud 8ndast sajandist (Hammond, 2025, 1:55). Pitsilõng tehti (pigem) käsitsi lammaste kaelalt ja turjalt kitkudes saadud kiududest, töötlemisel pigem kammiti kui kraasiti ja vajadusel õlitati (Edmonston, 1856, lk 176), et siis kedrata vaid 2-3 kiu mõõduga pitsilõnga (Don, 1981, lk 16). Käsiketrus oli erakordset osavust nõudev ning tulemust peeti masinatega toodetud lõngast paremaks (Christiansen, 2024, lk 10). Lõnga mõõt arvestati ketruspoolitäie viipsikule (*niddy-noddy*) kerimisel lõngu lugedes: 400st tiirust loeti lõng pitsile sobilikuks, kuid number võis ulatuda ka kuni 1500ni (Don, 1981, lk 16) (viipsikute ringipikkus on erinev (Chapman, 2015, lk 75)), keskmiselt on see u 90cm. Peened pitsrätid olid peamiselt valged, leinaperioodil mustad ning selle lõppedes lillad, pulmadeks tehti punast. Värvimiseks kasutati looduslikke vahendeid. (Don, 1981, lk 12). Värviti ka moe tõttu (Chapman, 2015, lk 105) Lõngakulu peenele rätile võis olla erinev: kahest kuni viie untsini (57- 141gr) (Edmonston, 1856, lk 177). Teada on ka rätide kudumist importsiidist (Chapmann, 2015, lk 90).

Vardad ja töövahendid

Haapsalu rāti kudumiseks valitakse puu- või bambusvardad vastavalt lõngale ja kuduja töö tihedusele, mõõduga 3-3,5mm. Ülesloomisrea ja äärepitsi jaoks soovitatakse numbri võrra suuremaid vardaid. (Reimann & Edasi, 2011, lk 15) Äärepitsi õmblemiseks kasutatakse pikka, tõmbiotsalist nõela ning rätt viimistletakse puitraamile tõmmates (*samas*, lk 27 ja 29). 1932. aastal soovitati sarv- või luuwardaid või siis isetehtud puuwardaid 1/2cm läbimõõduga (Grönberg, 1932, lk 320).

Shetlandi pitsi kudumisel kasutati teravaotsalisi, eelistatult importvardaid ja neid, mis polnud terasest (nt messingist, mis ei roostetanud) (Fryer, 1992, lk 94). Varraste mõõt oli erinev. Milleri sõnutsi ei saaks seda numbriga määratleda (Miller, 2002, lk 30), kuid annab soovitusel 2,75-4,5mm varrastele. Christiansen: „Üldiselt kasutati Shetlandi pitsis vardaid 2,0-3,5mm, sõltuvalt villa peenusest ja sellest, kui avatud või tihe kuduja soovis, et töö oleks, ... , see mõjutab mitte ainult mustrimotiivide suurust, vaid ka nende kuju (Chapman, 2015, lk 123).

Joonis 8 Kudumisvöö ja pingutusniidi kasutamine (Allikas: Shetland Guild, 2012, lk 76)

Shetlandi pitsi tegemisel kasutatakse vööle kinnitatud kudumisvööd (joonis 25). Kudumiskiirus, isegi kuni 200 silmust minutis, saavutatakse parema varda otsa toetamisega kudumisvöö auku (Don, 1981, lk 12). Puuvillase niidiga kudumi pingutamine kudumisvöö külge aitab avada silmuseid ja vajadusel panna töö kõrvale hetkega (joonis 8) (Shetland Guild, 2012, lk 76).

Rättide kudumisel kasutatud tehnikad ja võtted

Selles alapeatükis tutvustan kasutatud tehnikaid ja võtteid, mida detailsemalt on kirjeldatud ja illustreeritud lisas 6.

Kõigi rättide puhul on eesmärk teha ülesloomisrida veniv ning töös märkamatuks jääv. Haapsalu rätile luuakse silmused üles kududes (joonis 36), tihti ka numbri võrra suuremale vardale ning äärepitsi puhul luuakse kahekordse lõngaga (Reimann & Edasi, 2011, lk 17 ja 26). Sama võtet soovitab ühe võimalikuna Shetlandi pitsile Miller (Miller, 2002, lk 33). Kui üles luua tuleb vähem kui 50 silmust (nt äärepitsid), soovitab ta ühe lõngaga loomist (joonis 38) ning äärele, mis hiljem silmatakse teise detaili külge, lisa lõngaga ajutist loodust (joonis 39). Viimast soovitab ka meister Kathleen Anderson (Doig, 2025, 58:05). Hiljem *silmatava* detaili alustamiseks soovitab Don abilõngale loomist (joonis 37) (Don, 1981, lk 25), Starmore lisab pikooservaga loomisviisi (joonis 40) (Starmore, 1989, lk 45).

Haapsalu rätid on valdavalt kootud *labasekoelistena* st eristatav on rästi parem ja pahem pool. Harva, kui mustrit tehakse läbikudumisreal (Sims, suuline teade, 2023). Mustrist lähtuvalt leidub töödes *ripsilisi* pindasid (ERM A 556:13; HM_2690 E), keskosa ja poordi võib eraldada ripsitriibuga (Reimann & Edasi, 2011, lk 16). Äärepitsid kootakse ripskoelised (samas, lk 26). Valimi rättidest esines äärepits 14-l ja oli *ripskoeline*.

Shetlandi rätid on kootud *ripskoelistena*, st töö parem ja pahem pool näevad välja sarnased ja tavapäraselt kootakse mustrit igal real (knitted lace), (Don, 1981, lk 25; Doig, 2025, 50:44) kuid leidub kirjasid, milles on kasutatud *labast kudet* (Print o'Wave, Old Shale, Candlelight) (Miller, 2002, lk 51, 65-67).

Silmuskudumisel moodustavad pitsilise pinna õhksilmused (joonis 41) ja nende tasakaalustamiseks tehtud kokkuvõtmised (Pink jt, 2014, lk 194). Shetlandi pitsi, eriti ääre pitside juures, võib kohata õhksilmuse tegemist rea alustuseks (joonis 42). See annab suurte silmustega reljeefse serva, kust on silmuseid hiljem hõlpus vardale korjata (Lovick, 2014, lk 24). Kirjades kohtab topelt-õhksilmuseid (joonis 43), mille läbikudumiseks võib olla mitu erinevat viisi (Starmore, 1989, lk 44).

Õhksilmuse tegemine suurendab silmuste arvu ning seetõttu tuleb töös teha kahandusi. Tavapäraselt kahandatakse samal real, kuid see pole kindel reegel. (Lovick, 2014, lk 20). Parempidise võttega kahandamisel kaldub pealmine silmus paremale, ületõstmisega kahandades vasemale. Töö kiiremaks edenemiseks Shetlandi pitsides kahandatakse parempidise võttega (Christiansen, 2024, lk 10), *ripskoe* õhulisus ei jäta kahanduste suunda töös märgatavaks (joonis 29). Ületõstmisega kahandused on olulised teha jämedama lõngaga kududes või *labastel* pindadel (Miller, 2002, lk 36). Töö kiiruse tõstmiseks on Haapsalu pitsi puhul kootud ületõstmisega kahanduste asemel silmuseid kokku keerdsilmusevõttega (Reimann, suuline teade, 2023). Valimist võib leida räti, mille kahandused on tehtud vaid parempidiselt (ERM A 585:30). Kahandamisvõtted on töö lisas 6 joonisel 44.

Haapsalu rättide kirju iseloomustab nuppuderohkus (Reimann & Edasi, 2011, lk 16). Nende kudumiseks luuakse mustrireal ühest silmusest välja paarituarvuline hulk silmuseid, mis järgneval real kokku kootakse (joonis 45). On meistreid, kes loovad nupusilmused tagasiridadel, kududes need läbi mustriridadel (Sims, suuline teade, 2023). Haapsalu pitsi nupud on üleilmselt tuntud, kasutataksegi väljendit *nupp* (Pink jt, 2014, lk 224). Valimis leidis nuppe 12 rätil.

Detailide servad võivad olla silmuselised, sõlmelised või moodustatud õhksilmusega (joonis 47), valik sõltub sellest, kas serva külge kinnitatakse teine töö detail. Haapsalu rättide põhiosa servad kootakse silmuselised, ääre pitsidel sõlmelised (Reimann & Edasi, 2011, lk 18 ja 26). Shetlandi rättide diagonaalsete keskosade servad on tihti õhksilmustega (Miller, 2002, lk 200). Rättide ääre pitside servad kootakse nii silmuselise kui sõlmelisena, kirjandusest ei leia sellekohast ühest reeglit (Lovicki raamatus on 9 sõlmelise ja 10 silmuselise servaga ääre pitsi, Milleri raamatus on enamik sõlmelise servaga).

Haapsalu pits lõpetatakse pahemal poolel veniva e kududes lõpetamisega (joonis 48), Shetlandi pitsi soovitatakse maha kududa nõ tavapäraselt (joonis 46), kuid silmuseid lõdvana hoides (Lovick, 2014, lk 19), Sowerby on lisaks andnud eriti elastse mahakudumise viisi

(joonis 49). 1932. aasta tööjuhendis ei koota Haapsalu räti silmuseid maha venival moel, kuid hoiatatakse nende pingutamise eest (Grönberg, 1932, lk 321).

Haapsalu räti äärepits õmmeldakse põhiosa külge (joonis 50 ja selgitus samas) (Reimann & Edasi, 2011, lk 27), Shetlandi pitsi puhul kasutatakse nii õmblemist kui *silmamist* (*grafting, Kitchener stitch*) (joonis 52). *Grafting* tähendab õmblemisviisi, kus ühenduskoht paistab identne kudumisreaga. Seda kasutatakse poordi ja keskosa ühendamisel. (Miller, 2002, lk 44). Poordi ja äärepitside servade kokkupanekul kasutatakse üleloomispistet (joonis 53 ja 32-34) (Lovick, 2014, lk 24) või ristikpistet (*herringbone stitch*) (joonis 54) (Stove, 2014, lk 145). Olenevalt pistete tihedusest ja tegemisviisist võib ühendus näha välja üsna erinev (joonised 32-34). Räti TEX 1997.91 poordiosas on näha kudumise käigus ühendamist (joonis 35), kuid teisel serval on õmblus.

Shetlandi räti poordiosa viimasel real kootakse õhksilmuste ja kokkuvõtmistega rida-*holy row* (joonis 30). See on tavapäraselt detailide ühendamise koht ja ühendusvõte peab hiljem jääma meister Kathleen Andersoni sõnul märkamatuks (Doig, 2025, 39:47). Selle saab moodustada ka eelpistega õmmeldes (joonis 31). Enne ühendama asumist on soovitatud silmuseid aurutada, et vältida hõlpsat hargnemist (Shetland Guild, 2012, lk 12).

Rättide osad

Rättide osad ja nende tegemise järjekord on joonistel 3-5. Valimis olevatel rättidel on näha nii keskosad, poordiosad kui ka äärepitsid.

Põhiosad e keskosad

Haapsalu räti põhiosal on peenekirjaline keskosa, suur rikkalik äärekiri ehk poordiosa, peenike mustritriip, mis eraldab keskosa ja poorti (see võib olla *rips*- või parempidises koes, augu- või nupurida). Need kootakse korruga (Reimann & Edasi, 2011, lk 16) (joonis 3). Keskosas on täismustrikordused, selleks korrigeeritakse vajadusel silmuste arvu poordi lõppedes (Elgas, 2001, lk 8). Põhiosal on tavaliselt silmuseid umbes 30 võrra rohkem kui ripsiridu kõrgusse, nii tuleb kootav rätt kandiline. Põhiosa servas on ripsitriip ja -silmused. (samas, lk 18 ja 21). Seda on näha valimi 17st rätist 13-l. Keskosa võib olla kootud ka suurte motiividega: armastatud on 1932. a loodud Kroonprints motiivi (Elgas, 2001, lk 5) ja selle versioone (valimis rätid ERM A 1050:12 ja ERM_603:38). Tingituna mustrist on viimane neist riskülikukujuline (165X125cm). Keskosas ei ole mustrit rättil ERM A 656:102.

1939. oktoobri „Taluperenaises“ on A. Saarlase kirjeldanud *ripsiridu* kui „kogu aeg parempidi kudet“ ning keskosa ja poordiosa eraldavat triipu kui „pilu“ (joonis 30), see on üks esimesi ajakirjanduses avaldatud rätikudumise õpetusi koos mustriskeemiga.

Shetlandi rätte *modernselt* kududes (joonis 5) valmib keskosa esimesena, *traditsiooniliselt* tehes (joonis 4) kootakse see viimaseks valminud poordiosa peale, lõpuservapidi silmatakse vastaskülje poordiga kokku (Stove, 2010, lk 80). Üldlevinud seisukoha järgi on keskosa poordist umbes kaks korda laiem (Lovick, 2014, lk 35), *ripsiridade* ja -silmustega servades (Miller, 2002, lk 48). Tihti kooti keskosale mitu lihtsat kirja, saavutades sellega keerukana tunduva kooskõla (nii horisontaalselt kui vertikaalselt vaadates). Seda nimetatakse *Puzzle* (mõistatus) (Christiansen, 2024, lk 47). Valimi rätididel (lisa 3) on sellelaadsed keskosad pea pooltel (60/722; LJ00200; S00019; S00021; TEX 1997.86; SMA TEX 2013.39).

Miller on kirjeldanud veel keskosakirja ümber väiksema, erineva kirjaga raamistuse kudumise viisi (Miller, 2002, lk 216), mida Christiansen nimetab „*inner border*“ (Christiansen, 2024, lk 167). Valimis sellega rätte ei esine.

Poordiosad

Haapsalu rätidite poordid kootakse samaaegselt keskosaga (Reimann & Edasi, 2011, lk 18), need on suuremate mustrimotiividega ning rikkalikud. Poorti on nimetatud ka äärekirjaks (Elgas, 2001, lk 8; Grönberg, 1932, lk 321), vahepitsiks (Kiitam, 1956, lk 18) ja randiks (Vakk, 1947, lk 12).

Haapsalu rättil HM_4173:6 E on poordiosa tagasihoidlik ja keskosa mustrisse põimuv, kuid ikkagi erinev rõhutatud keskosast; rättil ERM A 1050:12 võib poordiosa markeerida tinglikult (Kroonprintsiri kiri).

Shetlandi rätidite poordis mustrite valikut, asetsemist ja kooskõla ümbritsevate kirjadega peetakse oluliseks. Varasemad kirjad olid keerukamad, omavahel põimitud ja nende eksponeerimine krinoliiniga seelikuosadele sätitult oli oluline. Hilisemate rätidite kirjad muutusid lihtsamateks, olid tihti horisontaalvöönditena ja tasakaalustatumad. (Christiansen, 2024, lk 65). *Traditsiooniliselt* kootud rätidite poordiosadel toimub servades silmuste kahandamine, *modernsetel* kasvatamine igal teisel real (õhksilmuste või korjatud silmuste abil), et saada rätile 90-kraadist nõ murtud nurka (*mitred corner*). On oluline, et mustrid saaksid poordiosale kootud õigetpidi ja kompositsioonis oleks sümmeetria (Miller, 2002, lk 201 ja 48).

Don soovib *traditsioonilisel moel* tehtava Shetlandi räti poordist kolmandiku kududa servadelt kahandamiseta, alles seejärel kummalgi serval silmuseid kahandades (Don, 1981, lk 28). Christianseni kirjelduse kohaselt on poordi servadel mustrimotiivide vahekohtades tehtud kahandusi ka ebareeglipäraselt, kus vaja ka suures mahus, kuid see pole olnud valdav tehnika (Doig, 2025, 59:40).

L.Vakki diplomitöös (Vakk, 1947, lk 12-18) esitatakse üks poordiosade kirjeldus, mis ei ole Haapsalu rätile tavapärase (joonis 58) ning mida ei osata seostada ühegi tuntud pitsitraditsiooniga.

Ääre pits

Haapsalu ääre pitside kudumise suund on näidatud joonisel 3. See kootakse *ripsilisena*, alati eraldi ja õmmeldakse räti põhiosa külge, traditsiooniliselt on ääre pitsid tehtud kahes osas. Ääre pits peab olema veniv, nurkadeks lisatakse arvutuskäigul silmuseid (joonis 56). Sakkide arv peab olema kõigil külgedel võrdne, pitsi alustatakse ja lõpetatakse pooliku sakitipuga. (Reimann & Edasi, 2011, lk 21-22). Silmuseid nurkade tarbeks soovib Vakk lisada 40 (Vakk, 1947, lk 22), Konsin 60 (Konsin, 1966, lk 182). Ääre pitsi silmused luuakse kahe lõngaga, ääresilmused kootakse läbi ja servad jäetakse sõlmelised. Õmbluskäik on joonisel 51, selle juures ka selgitus. Räti nurka jääb alati sakitipp (Reimann & Edasi, 2011, lk 26-27). Kahe ääre pitsi servad räti nurgas õmmeldakse kokku üleloomispistega (Vakk, 1947, lk 23).

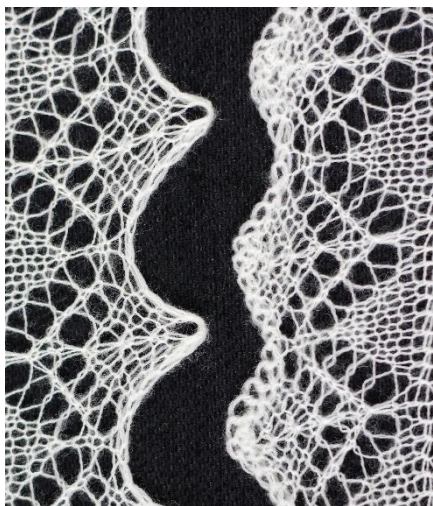
1930ndatel tehti Haapsalu rätte pikkade narmastega, millele arvestati u 200 grammi lõnga (Elgas, 2001, lk 5), narmaid mainivad oma töös ka teised autorid. Kolmel juhul valimis on Haapsalu rätt narmastega: ERM A 656:101; ERM A 656:102; HM_4173:6 E.

Shetlandi rätte on tehtud ka narmastega, 1880ndatel loobuti sellest materjali kulukuse kaalutlustel (Chapman, 2015, lk 133). *Traditsioonilise* räti (joonis 4) kudumist alustatakse ääre pitsidest. Need võivad olla kas teravamalt või laugjamalt sakilised, pikad pitsiribad, millel on tihti mustrimotiiv räti teistelt osadelt (Christiansen, 2024, lk 167). Neid kootakse neli, kuid tehakse ka ühe pika katkematu ribana (Lovick, 2014, lk 34). Ääre pitsi sirgelt servalt korjatakse poordiosa kudumiseks silmused vardale, tavaliselt iga kahe rea kohta üks silmus (Don, 1981, lk 28). Valimi rätidest on nelja ääre pitsiga rätte 8 ja kahes osas ääre pitsiga 2 (lisa 3 ja 4).

Rättide viimistlemine

Peale valmimist rätid pestakse villase pesemiseks mõeldud vahendiga leiges vees ja loputatakse samal temperatuuril. Pitse ei hõõruta ega väänata. Üleliigne vesi surutakse välja. (Shetland Gild, 2012, lk 16; Reimann & Edasi, 2011, lk 29). Parim pesuvesi on vihma- või lumevesi (Konsin, 1966, lk 182).

Shetlandi rätid venitati märgadena puitraamidele, selleks tööks olid ajalooliselt eraldi spetsialistid (*dressers*). Pesemise protsessis valgendati neid väävlisuitsus ning pesu lõpul lisati vette pesusinet ja tärklis. Sakitippudest aeti läbi nõör ning ese pingutati puitraami piidele. (Chapman, 2015, lk 99-100). Raamiti ka mitu rätti korraga (joonis 2). Enne viimistlemist lõngaotsad peidetakse töösse, kuid ei lõigata ära. Märgitakse, et villane hoiab peale venitust hästi vormi, kaasaegsed masinpesukindlaks töödeldud lõngad ei pruugi seda teha. (Shetland Gild, 2012, lk 15) E. Williamsoni sõnul on teateid, kus rätte hoiti raamidil ka kuni nädala et kindlustada vormispüsimine (Frost, 2025, 24:30),.

Joonis 9 Raamilt võetud ja lõppviimistluse saanud äärepitsisakkide erinevus (Allikas: autori foto)

Haapsalu rättide raamimine toimub sarnaselt, kuid sakitippe ei aeta nõörile, need asetatakse raamipiidele. Tipud peavad jääma täisnurga all, vajadusel tõstetakse vardale aetud tipp raamipiide taha abivardal (vms). Enne lõngaotste peitmist soovitatakse õmblused üle venitada, et vältida pingeid töös. (Reimann & Edasi, 2011, lk 29-30)

Kuivanult aetakse räti sakkide ülesloomise silmused veidi venitades vardale, et saavutada aasaline ja lauge sakiga serv (joonis 9). Viimistlemata sakkidega rätte taunitakse (Reimann, Sims, suuline teade, 2023). Meistrid soovitavad kokkulapatud räti panna päevaks raskuse alla seisma, et kindlustada hea vormihoidmine tulevikus. (Reimann & Edasi, 2011, lk 30).

Loovpraktiline osa- neli rätti

Loovpraktilises osas kodusin läbi Shetlandi ja Haapsalu rätte ning tehes töö käigus märkmeid, analüüsisin nii tulemust, kasutatud materjale kui tööde käiku. Valmisid mu esimesed Shetlandi rätid, Haapsalu pitse olen kudunud aastaid. Kudumise ja selle saateks mõtisklemisega olen taibanud, et käsitöö uurimine süvitsi ei ole võimalik ilma praktiseerimata. Kohalikud kudujad

on võtnud tehnikaid iseenesestmõistetavatena– „kogu aeg on ju nii tehtud“. Võrreldes sajandi taguse ajaga, mil uuritavad pitsitraditsioonid elasid oma kõrgaegu, paljuski raha vajadusest ka tootmissurve tõttu, on praegu nende kudumine ja traditsioonide uurimine ajamahukas luksus.

Haapsalu pitsi uurimist alustasin 2008. a, kui lugesin N. Bushi raamatut „Knitted Lace of Estonia“. Uued teadmised tekitasid minus palju küsimusi. Sellest raamatust alates on mind saatnud siiras soov õppida ja uurida pitsitehnikaid, kuigi ma pole ise Haapsalu ja Shetlandiga seotud. Mõlemad pitsitraditsioonid on ajas muutunud, kuid paigas on peamised reeglid. Mõlema puhul on oluline olnud nende levitamine kirjasõnas. Tänapäeval lisanduvad globaliseerumine ja internet.

Minu lõputöö tugineb kirjandusel. Carol Christiansen avas tagamaid Shetlandi pitsi raamatute autorite kohta– kes ja millal on muuseumis uurimas käinud ning kelle raamatus on läbiseegi traditsiooni ja autoritehnikaid. Ka N. Bush oli Haapsalu meistrite jaoks *kõrvalt tulija* ja välismaalane. Kohalikele pole kirjasõna vajalikki, sest õpitakse kaaslastelt ja– „kogu aeg on ju nii tehtud“. Kui S. Reimann vestles vanameister L. Elgasega teemal, miks tema raamatus (Elgas, 2001) on piltidel kõigest neljandik rätti ja juures vaid osa skeemist, ütles too: „Ega ma raamatut ju lollidele kirjuta!“ (Reimann, suuline teade, 2023). Aastal 2008 sealt kududes pidin mitmed nüansid ja töökäigud ise nuputama. Täna hinnates: mitte õigesti. Õnneks polnud Haapsalu kaugel ning võttes ette tee sinna, sain meistrite ja praktikutega konsulteerides vastuseid ja hulga uusi küsimusi.

Selles töö osas tutvustan nelja rätti, mis valmisid 2026. aastal planeeritava näituse jaoks. Tööprotsessi ja tekkinud probleeme kirjeldan lisas 7 küllaltki detailselt, siin antud kirjeldused on üldisemad. Lisas 7 kahe räti loomiskäigu analüüs ja kirjeldamine kannab eesmärki, et vaikiv teadmine muutuks verbaalseks ning see võib pakkuda suurt huvi pitsikudujatele. Analüüsin tegevusi seisukohast, kus olles praktikuna kudunud Haapsalu pitse, polnud ma varem kudunud Shetlandi omi.

Loovpraktilises osas lähtun mõtetest: kudumine on elav, kehaga läbi tunnetatud teadmine ning traditsioon kui selline ei ole lõpuni fikseeritud, see elab iga kuduja käes uuesti. Need tõlgendused võtsin kaasa J. Manni artiklist, kus ta mõtestas pitsikudumist käsitööstõõrhiivi materjalidega töötamisel, analüüsid seda antropoloogide ja filosoofide seisukohti käsitöö uurimise konteksti asetades (Mann, 2018). Mann rõhutab: „selline lähenemine – kus teadlane *teeb ise kaasa* – võimaldab ligipääsu teadmisele, mida tekst või vaatlus ükski ei suuda edasi anda. Käeline kogemus avab arusaamise keerukusest, aeglusest, kehalisest mälust ning väikestest otsustest, mida kuduja töö käigus teeb.“ (sammas, 2018, lk 94).

Pitsilõngade valik

Töö praktilise osa kudumiseks soetasin erinevaid pitsilõngu ning kodusin 14 tööproovi. Tegin märkmeid ja andsin neile hinnangu viimistlusjärgselt (lisa 7, tabel 3). Hindasin pitsiks sobilikkust kudumiskogemuse toel ning võrdlusena Jamieson & Smith Shetland Wool Brokers Ltd 16/1 pitsilõngaga, mida olin kasutanud. Nimetatud lõngaga on kootud Old Shale rätt, teised on tehtud Schoeller Sport Loden 28/2 mõõdus lõngast (tabelis nr 6). Varasemast tean, et viimane säilitab hästi vormi, mis on näituserättide puhul oluline kriteerium.

Materjalide valiku ja otsustusprotsessi kirjeldus on töö lisa nr 7. Haapsalu pitsiks sobilikke lõngu oli 7, Shetlandi pitsiks 13 ja kõlbmatuks osutus üks lõngadest.

Rombidega piibelehekirja rätt

Rombidega piibelehekirja räti (joonis 10 ja 73) kodusin ERM A 585:29 järgi, mille kodus ja müüs ERMile Anette Martson 1963. a. Martsoni rätt on esindatud ka töö valimis (lisa 3, tabel 2, rätt nr 6). A. Martson oli meister, koolitaja ja kohalik ettevõtja, kellele kodusid paljud, isegi kuni 50 naist. Meisterliku kudujana pälvis ta üleriiklikel näitustel 31 auraha. (Konsin, 1966, lk 175). Rätti valmimist kirjeldan lähemalt lisa nr 7.

Joonis 10 Rombidega piibelehekirja rätt

(Allikas: autori foto)

Old Shale kirjaga rätk

Joonis 11 Old Shale kirjaga rätk (Allikas: Sandra Urvak)

Rätki (joonis 11 ja 72) poordiosas kasutatud pitsikiri Old Shale (või Old Shell) on üks vanimaid, mida kooiti arvatavalt juba 18. sajandil. Selle võimalik päritolu tekitab elavat arutelu spetsialistides tänaseni (Chapman, 2015, lk 64).

Lisas nr 7 kirjeldan ja analüüsin protsessi, kus soovides kududa traditsioonilist Shetlandi rätki, panin kompositsiooni ja kirjad kokku iseseisvalt. Samas kirjeldan mustrite valiku põhimõtet, nende päritolu, tööde käiku ja viimistlemist. Rätki kudumisel uurisin lähemalt rätki TEX 1997.91, mille poordiosa on visuaalselt sarnane.

Modernse töökäiguga Queen Susani rätk

Joonis 12 Queen Susani kirjaga rätk (Allikas: autori foto)

SMA fotokogu pildilt S00019 (joonis 16) 2009.a inspiratsiooni saades loiid 30 inimest koostööna käsitööfoorumis Ravelry.com kirja Queen Susan Shawl (Ravelry, 2025), mille kudumine on olnud väljakutseks paljudele. Sealne Heirloom Knitting Forum ja üks eestvedajatest S. G.

Stevens annab Fleegesblog blogis taustavaate, kuidas valmis juhend SMAga koostöös ja üksteist pidevalt täiendades (Fleeglesblog, 2025). Juhendit tehes kirjutati ümber kõik algselt piltidelt mahavõetud poordikirjad, et neid saaks kududa vastassuunaliselt (vt kudumissuunad traditsioonilise ja modernse rätki tegemisel, joonised 4 ja 5) ning juhend on ühtekokku 73 lk

pikk. Otsustasin sellest kududa planeeritava näituse suurima räti (joonis 12 ja 74), et teha läbi (tänapäeval kohati populaarsem) *modernne* Shetlandi räti kudumiskäik. Järgisin juhendit ning valisin sealt alternatiivse keskosa ja ääreprints lisaks poordiosale. Tööjuhend koostati muuseumi kolme foto põhjal: S00011, S00019 ja S00024 ning see on avalikult kättesaadav Ravelry.com kaudu (Ravelry, 2025).

Modernselt kududes ääreprints silmused ühendatakse poordiosa lõpetamisel ääreprints tehes rida realt, kudumise käigus (joonis 57; Lovick, 2014, lk 27), enne on valminud keskosa ja selle külge kootud poordid. Töö oli ringvarrastega kududes suur, asetasin kootud osa kilekotti, et vältida põlvedel hõõrdumist ja vanumist.

Töö ainsaks probleemseks hetkeks oli suure räti viimistlemisel venitamine. Hindasin raami selleks väikeseks ning peale pesu tööd tasapinnale venitades kujunes räti külgede mõõduks 226X226cm ning kudusin seda kokku 261 tundi (tabel 4)

Jasmiiniõiekirjaga rätt

Joonis 13 Jasmiiniõiekirjaga rätt (Allikas: Sandra Urvak)

Jasmiiniõiekirjaga räti (joonis 13 ja 71) mustri lõin aastal 2019, kuid seni on see avalikustamata.

Kudusin räti Haapsalu pitsi traditsioonide kohaselt, keskosas kasutasin Shetlandil tuntud Madeira-motiivi, mis pärineb 18. sajandist (Lovick, 2014, lk 84). Räti poordis on rohkelt nuppe, keskosas paigutasin Madeira-motiivi labasekoelisele taustale, muutes seda nii, et mustrit kootakse üle rea (ühele versioonile lisasin ka nupu). Poordiosa piiritlesin rikkaliku nupureaga. Selle ruudukujulise räti kiri on edaspidi Longalangi.com lehel, hetkel on seal sama muster, kuid teises suunas kootavana, kolmnurkräti tegemiseks (LongaLangi, 2025).

Rättide kudumisel oli eesmärgiks rakendada saadud teadmisi tehnikate kohta praktiliselt ning teha läbi *modernsel* ja *traditsioonilisel* moel Shetlandi räti töökäik. Haapsalu

rättide kudumisel pöörasin tähelepanu nuppudele ja tehniliselt laitmatule teostusele. Kahe räti puhul koostasid kompositsiooni ise, kahe puhul kasutasid olemasolevat. Loen kõiki rätte õnnestunuteks ja õppimiskohti ning tekkinud küsimusi arenguks vajalikeks (vt kirjeldused lisa 7).

Rättide eksponeerimine, loengud ja sotsiaalmeedia

Minu töö eesmärgiks on koguda ja koondada teadmisi Shetlandi ja Haapsalu rättide kohta ning neid jagada. Planeeritud on näitus kokku kaheksast rätist, mida eksponeerin mitmes Eesti paigas 2026. aastal. Töö kirjutamise hetkel on eelkokkulepped olemas nelja näitusekohaga. Rättidele lisaks tulevad näitusepaikadesse informatiivsed tahvlid tehnoloogiat ja ajalugu kajastava infoga.

Igas näitusepaigas esinen loenguga huvilistele, mis põhineb lõputöö sisul. Kogutud teadmisi plaanin organiseeritult jagada sotsiaalmeedia vahendusel (lõputööst jäi välja hulk kudejaid huvitavat infot ajaloo, mustrite, meistrite jms kohta). Osalen käsitööliste kogukonda rahvusvaheliselt ühendaval platvormil Ravelry.com ning mitmeid kudejaid ühendavates Facebooki huvigruppides, lisaks kasutan selleks isiklike sotsiaalmeediakanaleid. Plaanis on teemakohase kokkuvõtliku artikli koostamine ajakirjandusse ning tulevikus koolituste korraldamine.

Kokkuvõte

Lõputöös uurisin Haapsalu ja Shetlandi ruudukujuliste silmkoeliste pitsrättide kompositsioone ja nende kudumisel kasutatud tehnikaid. Töö eesmärgiks oli luua eestikeelset teadmust Shetlandi rätide kohta ning võrrelda pitsitraditsioonides kasutatud tehnoloogiaid ja tehnikaid. Loovpraktilise osa eesmärgiks oli kududa kogutud teadmiste baasil neli rätti ning planeerida pitsitraditsioone tutvustavat näitust ja info jagamist kudumishuvilistele.

Uurimisküsimusteks, millele otsisin vastust, olid järgnevad: leida Haapsalu ja Shetlandi rätide kompositsioonilised sarnasused ning erinevused; milliseid tehnikaid, töövahendeid ja materjale kasutatakse nende kudumisel ja millised on nende erinevused; kuidas pitse viimistletakse. Töö kombineerib loovpraktilist ja uurimuslikku lähenemist, sisaldades kirjanduse analüüsi, fotodelt info kogumist ja selle võrdlust ning pitsrättide kudumist.

Töö käigus selgus, et Shetlandi ja Haapsalu ruudukujulistel silmkoelistel pitsrätikutel on kompositsioonilisi sarnasusi: selgelt eristatavad on äärepitsid, poordiosad ja keskosad. Keskosad on valdavalt väikesekirjalised, nagu ka äärepitsid. Poordiosades on mustrite kordusi ja sümmeetriat. Rätid on kootud käsitsi, kasutades peent, eelistatult naturaaltoonides villast lõnga ning valminud rätide viimistlemist tehakse neid märjalt raamile pingutades.

Erisustena toon esile, et Haapsalu rätides esinevad ainuomased nupud ja poordis kasutatavad mustrimotiivid on suuremad, Shetlandi rätide poordiosades on väiksemaid mustrimotiive põimitud kirjadeks. Haapsalu rätidel paigutatakse räti nurka äärepitsi sakitipp, Shetlandi rätidel sakipõhi. Shetlandi rätide kudumisel eelistatakse teravaotsalisi metallvardaid ja käsitsikedratud peent lõnga, Haapsalu rätidel vabrikulõnga ning puuvardaid.

Shetlandi rätid on valdavalt ripskoes, üksikute erisustega teatud mustrite puhul ning pitsikirja kootakse tihti igal real, Haapsalu rätide puhul on tavapärane, et mustrit kootakse parempidisel real ning sellele järgneb pahempidiselt läbikudumise rida. Ripskudet kasutatakse viimaste puhul äärepitsides.

Kasutatud tehnikate puhul leitud sarnasused on eelkõige mustriloomes: õhksilmused ja kahandused moodustavad pitsilisi pindu, mida kasutatakse oskuslikult ja rikkalikult. Mõlemas pitsitraditsioonis kasutatakse silmuste kududes ülesloomisvõtet. Lisaks sellele kasutatakse Shetlandi pitsitraditsioonis veel nelja ülesloomisviisi. Töö lõpetamiseks on erinevad tehnikad- Haapsalu rätidel kootakse silmused veniva võttega maha, Shetlandil lõpetatakse töö nõ tavapärase mahakudumisega või *silmatakse* lõpurea silmused töö teise detaili külge.

Õmblusi ja detailide ühendamisi on rättil erinevaid ja asuvad need erinevates kohtades: Haapsalu rättil õmmeldakse põhiosa külge äärepitsid ning omavahel kokku viimaste servad. Shetlandi traditsiooniste rätide puhul kootakse eraldi äärepits, selle sirgest servast korjatud silmustele kootakse poordiosa ja teistel räti külgedel toimitakse sarnaselt. Peale viimase poordiosa valmimist kootakse selle külge keskosa ja see silmatakse kokku vastaskülje poordiga. Shetlandi pitsi juures kasutatakse erinevaid õmblusviise.

Töös pannakse kokku detaile, mis on tehtud erineva kudumissuunaga: Haapsalu rättil kootakse keskosa ja poordiosa korraga ning selle külge õmmeldakse äärepitsid, mida on kootud pikisuunaliselt. Shetlandi rätide äärepitsid kootakse rohkete lühikeste mustriiridadega põigiti, seejärel korjatakse sirgest servast silmused vardale ning ristisuunaliselt eelnevale kootakse poordiosa.

Töö loovpraktilises osas kodusin neli rätti. Valisin Shetlandi traditsioonilise kudumisviisi rakendamiseks räti äärepitsile ja poordiosale vanad kirjad ning see sai nimeks Old Shale rätt. Teiseks kodusin silmapaistvalt suure räti Queen Susani mustri järgi, *modernset* kudumisviisi kasutades – tegemist on kaasajastatud versiooniga ajaloolisel fotol kujutatud rätist. Kolmas on minupoolne versioon rombidega piibelehekirjaga Haapsalu rätist ning neljas on omaloominguline Jasmiiniõiekirjaga Haapsalu rätt.

Valminud rätidele on plaanis kududa lisa ning aastal 2026 eksponeerida neid mitmes Eesti paigas. Minu lõputöö võiks pakkuda huvi pitsitraditsioonide uurijatele ja praktikutele, kindlasti kavatsen tegeleda nende teemadega ka edaspidi. Töö käigus kogutud teadmisi tahan jagada lühiloengutes ning sotsiaalmeedia vahendusel laiemale ringile kudumishuvilistele.

Kasutatud kirjandus ja allikad

- BBC [BBC Archive] (2025, 04.05) *1964: SHETLAND SHAWLS are more valuable than GOLD* [video] YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=0JX-Le5WDhs>
- Bush, N. (2008). *Knitted Lace of Estonia*. Interweave Press LLC
- Christiansen, C. (2024) *Shetland Fine Lace Knitting: Recreating Patterns from the Past*. The Crowood Press
- Christiansen, C. (2019, 22.august) Oh So Fine and Simple : the Crepe Shawls.
<https://www.shetlandmuseumandarchives.org.uk/blog/>
<https://www.shetlandmuseumandarchives.org.uk/blog/crepe-shawls>
- Doig, A. &A. [Fruity Knitting] (15.03.2025) *Shetland Fine Lace - Ep. 64* [video]. YouTube.
<https://www.youtube.com/watch?v=ad4cDZHtCOA>
- Don, S. (1981). *The Art of Shetland Lace*. Bell & Hyman Ltd
- Eesti Keele Instituut. *Sõnaveeb*. <https://sonaveeb.ee/search/unif/dlall/kto/pitskude/1/est>
- Eesti Filmiarhiiv, EFA.4.f.143 (1937) *Nobedate näppude linn*. Eesti Kultuurfilm.
<https://www.meediateek.ee/film/view?id=2390&q=Haapsalu+r%C3%A4tik#>
- Edmonston, E. (1856). *Sketches and Tales of the Shetland Islands*. S & K
- Elgas, L. (2001). *Haapsalu rätikud*. Haapsalu Käsitööselts
- Fryer, L.G. (1992) *The Shetland hand knitting industry 1790 - 1950; with special reference to Shetland Lace*. [Magistritöö, University of Glasgow].
<https://theses.gla.ac.uk/74690/1/10992312.pdf>
- Frost, A. [I Thought I Knew How Podcast] (24.03.2025) *Episode 087: Elizabeth Williamson* [video] YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=inSnCrdIN44>
- Gauguin, Mrs. (1845) *Knitting, Netting and Crochet*. Ackermann & Co. Strand
https://pdf.library.soton.ac.uk/WSA_open_access/00394025.pdf
- Grönberg, E. (1932, november) Haapsalu rätikute valmistamine. *Taluperenaine 11*, 320-321
- Hammond, D. [Dave Hammond] (02.04.2025) *Shetland Fine Lace* . [video] YouTube.
<https://www.youtube.com/watch?v=CbfrnIgydho&t=24s>
- Jamieson & Smith Shetland Wool Brokers Ltd (2025)
<https://www.shetlandwoolbrokers.co.uk/>
- Kiitam, A. (1956, detsember). Põlvest põlve. *Nõukogude Naine 12*; 18-19
- Konsin, K. (1966). *Haapsalu rätikud*. Etnograafiamuuseumi aastaraamat 22 (lk172-186)
<https://www.etera.ee/zoom/12105/view?page=1&p=separate&view=0.0,2079,3238>

- LõngaLangi. (2025). *Jasmiinide aeg* <https://longalangi.com/pitsikirjad-pdf/jasmiinide-aeg-tipust-alustatud-kolmnurkratt>
- Lovick, E. (2014). *Shetlandi pitsi kudumine*. Sinisukk
- Lääne Elu. (1933, 02. dets). 100 aastat sallitööstust Haapsalus. *Lääne Elu*.
<https://dea.digar.ee/?a=is&oid=laaneeluew19331202&type=staticpdf&e=-----et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA----->
- Mann, J. (2018). Knitting the archive: Shetland lace and ecologies of skilled practice. *Cultural Geographies*, 25(1), 91–106. <https://www.jstor.org/stable/26402622>
- Miller, S. (2002). *Heirloom Knitting*. The Shetland Times Ltd
- Pink, A., Reimann, S. ja Jõeste, K. (2014) *Eesti silmuskudumine 1. Tavad ja tehnikad*. Saara kirjastus
- Ravelry (2025) *The Queen Susan Shawl* <https://www.ravelry.com/patterns/library/the-queen-susan-shawl>
- Reimann, S. ja Edasi, A. (2011). *Haapsalu rätt*. Saara kirjastus
- Reimann, S. ja Edasi, A. (2009). *Haapsalu sall*. Saara kirjastus
- Saarlas, A. (1939, oktoober). Kootud rätik. *Taluperenaine* 10, 278
- Shetland Amenity Trust. [Shetland Amenity Trust].(2020, 03. okt). 'Grafting Made Simple' - a free video tutorial with Elizabeth Johnston. [video] YouTube <https://youtu.be/-ICUQkI1Pc0?si=67QEhzZu4UDo38FV>
- Shetland Guild of Spinners, Knitters, Weavers and Dyers (2012) *A Legacy of Shetland Lace*. The Shetland Times Ltd
- Shetland Museum and Archives. (2025). *Authenticity in 'Shetland' Lace Knitting*.
<https://www.shetlandmuseumandarchives.org.uk/education/museum-store/research-projects/authenticity-in-shetland-lace-knitting> ja
https://www.shetlandmuseumandarchives.org.uk/site/assets/files/2024/3_gaugain.pdf
- Sowerby, J. (2006). *Victorian Lace Today*. XRX, Inc
- Starmore, A. (1989, juuni-juuli). Unraveling the Myths of Shetland Lace. Learning to create openwork motifs. *Threads Magazine* 23;lk 41-47
- Stevens, S. G. (2009, 28.nov) Queen Susan Shawl. *Fleegle's Blog*
<https://fleeglesblog.blogspot.com/2009/11/queen-susan-shawl.html>
- Stove, M. (2010). *Wrapped in Lace. Knitted heirloom designs from around the world*. Interweave Press LLC

Vakk, L. (1947). *Haapsalu rätt*. [Diplomitöö, Haapsalu Arve- ja Tööstustehnikum]. Käsikiri

HM _ 3111 ArKä <https://www.muis.ee/museaalview/1016243>

Woolmark Company. (2025) *Soft classic merino* <https://www.woolmark.com/industry/>

Muuseumiesemed

AM_19266 E 1759 <https://www.muis.ee/museaalview/1579607>

AM_19267 E 1760 <https://www.muis.ee/museaalview/1579622>

AM_20018 E 1882 <https://www.muis.ee/museaalview/1580496>

AM_20584 E 2006 <https://www.muis.ee/museaalview/1580683>

AM_27089 E 2862 <https://www.muis.ee/museaalview/1580987>

AM_27090 E 2863 <https://www.muis.ee/museaalview/1580999>

EVM N 260:90 <https://www.muis.ee/museaalview/2915412>

HM _ 1954 E <https://www.muis.ee/museaalview/1062369>

ERM A 556:13 <https://www.muis.ee/museaalview/467810>

ERM A 585:29 <https://www.muis.ee/museaalview/484394>

ERM A 585:30 <https://www.muis.ee/museaalview/484396>

ERM A 656:101 <https://www.muis.ee/museaalview/492068>

ERM A 656:102 <https://www.muis.ee/museaalview/492069>

ERM A 851:2122 <https://www.muis.ee/museaalview/513827>

ERM A 1050:12 <https://www.muis.ee/museaalview/3589700>

HM _ 2690 E <https://www.muis.ee/museaalview/1062371>

HM _ 4165:1 E <https://www.muis.ee/museaalview/1054995>

HM _ 4165:2 E <https://www.muis.ee/museaalview/1054996>

HM _ 4173:6 E <https://www.muis.ee/museaalview/1062373>

60/772 <https://www.reading.ac.uk/adlib/Details/collect/10105>

NMS K.2003.1044 <https://www.nms.ac.uk/search-our-collections/collection-search-results?entry=606801>

NMS K.2003.1045 <https://www.nms.ac.uk/search-our-collections/collection-search-results?entry=606802>

SMA 01353

<https://photos.shetlandmuseumandarchives.org.uk/index.php?a=ViewItem&i=124462&WINID=1743753652755>

SMA CW00891

<https://photos.shetlandmuseumandarchives.org.uk/index.php?a=ViewItem&i=133482&WINID=1743753732184>

SMA LJ00200

<https://photos.shetlandmuseumandarchives.org.uk/index.php?a=ViewItem&i=132424&WINID=1743753494745>

SMA S00017

<https://photos.shetlandmuseumandarchives.org.uk/index.php?a=ViewItem&i=40032&WINID=1743753689261>

SMA S00019

<https://photos.shetlandmuseumandarchives.org.uk/index.php?a=ViewItem&i=40034&WINID=1743753569490>

SMA S00021

<https://photos.shetlandmuseumandarchives.org.uk/index.php?a=ViewItem&i=40036&WINID=1743753608191>

SMA TEX 2013.39

Lisad

Lisa 1 Shetlandi kudujate kasutatavad väljendid

Shetland words associated with knitting

board	to put knitting on a wooden frame or a wooden frame used to dress/stretch knitting
cole/coling	shape/shaping using decreases, eg for neckline
drappit/slippit loop	stitch accidentally slipped from needle
dressing	preparing the finished knitting to make it ready to wear
geng	one row regardless of whether it is knitted in the round or flat
hap	a shawl for everyday wear
hentilaggits/hentilaags	loose tufts of wool are often left on heather as sheep walk past or scratch themselves. These used to be collected for spinning.
hosiery	hand knitted garments
intaks	decreases
kemp	work hard to complete a piece of knitting, or to compete
lay on	cast on
lay up	start a garment
loop	stitch
love links	a vertical pattern of holes, worked every row, which separate quarters of a hap, or a lace edging from the main pattern of a stole or scarf
maakin/makkin	process of knitting, or a piece of knitting
maakin belt	knitting belt, made from leather and filled with horsehair
oo	sheep's wool
oppenwark	lace knitting
peerie	small
raas	rows
riggies	ridges in garter stitches
right loops	knit stitches
rooin	plucking wool off sheep – instead of clipping
sok	piece of knitting
scoor	to wash woollen garments
shawl	a shawl knitted in finer wool, and with more intricate patterns, than a hap
spret	when things go so wrong that you need to pull out the knitting needle and take back the last rows of knitting
steek/stik	another name for love links
sweerie geng	first row
tak dee sok	bring your knitting
wires	knitting needles
wirsit	wool spun into knitting yarn
wrang loops	purl stitches

Lisa 2 Rättide võrdlustabel

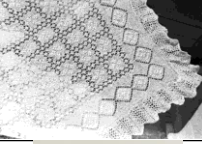

Tabel 1. Haapsalu ja Shetlandi rättide võrdlus

	Haapsalu rätid	Shetlandi rätid
Mustrid	varasemalt teated lihtsamatest, väiksematest pitsikirjadest	mustrite (ja teadmiste) pärandamine kuduvalt kuduajale
Lõng	naturaalsed toonid	peen ühe- või kahekordne lõng
		eelistatult käsitsikedratud
		importsüdi kasutamine
		kindla tähendusega värvilised rätid
Vardad ja vahendid	puu-, luu- või bambusvardad	teravaotsalised metallvardad
	3-3,4mm, looduseks suuremad	2,0-4,5mm
		kudumisvöö
Kudumisvõtted	kududes ülesloomine	
	kahe lõngaga loodus äärepitsil	ühe lõngaga loomine
		lisa lõngaga ajutine loodus
		abilõngale loomine
		pikooservaga loomine
	valdavalt labane kude pindadel	valdavalt ripskude pindadel
	äärepits ripskoes	üksikud mustrid labases koes detailidega
	üksikud ripskoes võõndid	
		õhksilmuste kasutamine, kahandamised
	varasemalt keerdsilmusevõttega kahandused (töö kiiremaks muutmisel)	võimalik vaid parempidiste kahanduste kasutamine
	nuppude kudumine	
	põhiosa servad silmuselised	
	äärepitsi servad sõlmelised	nii sõlmelised kui silmuselised servad äärepitsidel
	veniv mahakudumisvõte	nn tavapärane lõpetamine
	õmblused äärepitsi kinnitamisel põhiosa külge ja selle nurkades	õmblused poordiosade ja äärepitside külgedel kinnitamisel omavahel
		keskosa ja poordiosa omavahel <i>silmamine</i>
Keskosa	ripsitriibud (või muud väikesed mustrielemendid) keskosa ja poordiosa vahel ning põhiosa servades	servades võivad olla lisasilmused
		väiksema kirjaga mustrid
Poordiosa	keskosa ja poordiosa kootakse korraga	keskosa ja poordiosa kootakse eraldi
		poordiosas mustrid sümmeetrilised ja korduvad motiivid
	poordiosas suuremad motiivid	poordiosas mitmed väikesed motiivid, omavahel põimitult
Äärepits	kootakse pika ribana, rohkelt silmuseid korraga vardal: nõ pikuti kootud	kootakse ribana, vähem silmuseid, palju kordusi: nõ põiki kootud
	õmmeldakse põhiosa külge	korjatakse servast silmused ja kootakse poordiosa
	nurgale arvestatakse lisasilmuseid	
	sakitipp räti nurgas	sakipõhi räti nurgas
	narmaste periood moevooluna	
Viimistlemine	pesemine käsitsi, leiges vees	
		ei väänata ega hõõruta
		kuivatatakse raamil
	äärepitsi loomissilmused muudetakse eraldi ümaraks	valgendamine väävliaurus
		<i>dressers</i> ehk viimistlejad

Lisa 3 Valim ja allikate analüüs

Tabel 2. Valim ja allikate analüüs.

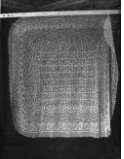

Haapsalu rätid:

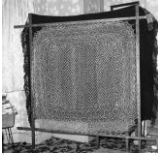

Aasta	Number	Asukoht	Link	Füüsiline kirjeldus	Mõõdud	Pilt	Märkused	Äärepiits (ripskoes)	Nurgas äärepiitsi õmblemisel rohkem võetud	Ripsiline raamistus keskosal	Nupud	Lõng	Mustrid	
1	1032-33 AM_20018 E 1882	AM	https://www.mui.s.ee/museaalview/1580496	Mitmekordsest peenest villasest lõngast. Silmkoeline, ruudukujuline, kolme erineva koemustriga: tihedamustrilise, nuppudega keskosas ääres 12 cm laiune lehekirjas ääreosa. selle äärde juurde õmmeldud eraldi kootud 12 cm laiune pitsikirjas äärepiits. Algselt valge, hiljem pruuniks värvitud.()	laius: 110.0 cm pikkus: 110.0 cm		Kudunud 1930. aastate algul Liisa Korssen Haapsalus.; Asukoht: Eesti Vabatekstiline asukoht: administratiivne üksus Lääne - Haapsalu. Üksikud palmikuvõttega motiivid keskosal.	x	x	x	ei	ühekordne	nn vana kirjaga äärepiits, lehemiitiv	
2	1930-40 AM_20584 E 2006	AM	https://www.mui.s.ee/museaalview/1580683	Helerohelisest kahekordsest villasest lõngast. Silmkoeline, ruudukujuline. Muster koosneb nuppudest ja aukudest moodustatud 8-nurkadest ja rombidest: keskosas 8-nurk, selle timber nuppudest ja rombidest moodustatud romb. Keskosas igas nurgas 8-nurk. Keskosas ääres nuppude rida ja 8-nurkadest rombidest moodustatud võõt. Äärde juurde õmmeldud eraldikootud 13 cm laiune pitskoos äärepiits.()	laius: 160.0 cm pikkus: 165.0 cm		Kudunud Anna Haljastamm 1930. aastate lõpul. Rätik sai 3. auhinna kohalikul käsitöönäitusel.; Asukoht: Eesti Vabatekstiline asukoht: administratiivne üksus Lääne - Haapsalu Suure ornamendiga keskosas	x	x	x	x	kahekordne	Kroonprintsimotivid, nn vana äärepiits	
3	1979 pilt	EVM SA EVM N 260:90 fotonegatiivide kogu	https://www.mui.s.ee/museaalview/2915412	Foto. Omanik Miralda Soosaar; Ajalooline asukoht: Vabatekstiline asukoht: Haapsalu; linn; Ajalooline asukoht: Läänemaa; fotograaf: Vihandi, Oskar (1917-1991)				x	x	x	x		nn vana äärepiits	
4	1948	HM_1954 E	HM	https://www.mui.s.ee/museaalview/1062369	Traditsioonilise Haapsalu salli kudumine; 1948 Asukoht: Eesti Vabatekstiline asukoht: administratiivne üksus Lääne - Haapsalu; kudunud Anni Kumel		Õmblemise lõnga võetud kahekordselt. Keskosas lihtne, võõndina jooksevad 2st2 keeruna läbikudumismotiivid	x	x	ei	x	ühekordne	lehekiri; nn vana kirjaga äärepiits	
5	1950	ERM A 556:13	ERM	https://www.mui.s.ee/museaalview/467810	Kumel; Tööstuskombinaat Haapsalu	pikkus: 100.0 cm (külg)		Keskosas lehemiitivid on kootud ripsilisele taustale, poordikiri labases koes. Märkimisväärselt lai äärepiits. Õmblemise lõng võetud kahekordselt	x	9 silmuse kohta 16	4 rida; 4 silmust	x	ühekordne	puumotiiv
6	1963	ERM A 585:29	ERM	https://www.mui.s.ee/museaalview/484394	"Tehtud 3 a tagasi kedratud lõngast. Kudumist õppis emalt. A. Martson on käinud 4 a saksa, 4 a vene koolis ja 2 a õmbluskoolis. 1 EV ajal müts ta neid rätte Tallinnas jõuhilaadal."	laius: 118.0 cm pikkus: 118.0 cm; keskosas suurus 93X96cm		Fotografeeritud on salli pahemalt poolelt. Poordi ja keskosas vahel ripsiread ja- silmused. Äärepiitsi õmblemise lõng võetud kahekordselt Rätt müüdüd muuseumile hinnaga 10 rubla. Kudunud Anette Martson	x	x	x	x	ühekordne	rombikiri; piibelehekiri; nn vana äärepiits

Aasta	Number	Asukoht	Link	Füüsiline kirjeldus	Mõõdud	Pilt	Märkused	Äärepiits (ripskoes)	Nurgas äärepiitsi õmblemisel rohkem võetud	Ripsiline raamistus keskosal	Nupud	Lõng	Mustrid	
7	1963	ERM A 585:30	ERM	https://www.muis.ee/museaalview/484396	"Tehtud 3 a tagasi kedadatud lõngast. Kudumist õppis emalt. A. Martson on käinud 4 a saksa, 4 a vene koolis ja 2 a õmbluskoolis. 1 EV ajal müüs ta neid rätte Tallinnas jõululaadal."() Martson	103.0 cm pikkus: 113.0 cm		Äärepiitsi õmblemisel lõng võetud kahekordselt. Kõik kahandused parempidised.	x	x	ei	ei	ühekordne	nn vana äärepiits, rombimotiivid, hagakiri
8	1976	ERM A 656:10	ERM	https://www.muis.ee/museaalview/492068	"Arvatavasti toodud kaasa Haapsalust sugulase poolt."() Muuseumile üle andnud Tartu kodanik Liibeon	laius: 135.0 cm pikkus: 29.0 cm (narmad) pikkus: 140.0 cm Keskosa mõõdud 88X91cm		Narmastega, kinnitatud sõlmitult	narmad		ei	x	ühekordne	lehekiri (lk 37)
9	1976	ERM A 656:10	ERM	https://www.muis.ee/museaalview/492069	Arvatavasti toodud kaasa Haapsalust sugulase poolt.() Muuseumile üle andnud Tartu kodanik Liibeon	aius: 135.0 cm pikkus: 140.0 cm pikkus: 22.0 cm (narmad)		Narmastega, kinnitatud sõlmitult. Fotografeeritud rästi pahemalt poolelt. Väga haprast lõngast	narmad		x	ei	ühekordne	
10	1977	ERM A 851:2122	ERM	https://www.muis.ee/museaalview/513827	Valgest peenvillastest lõngast pitsilises koes käsitsi kootud, ruudukujuline. Rätil on sakilise servaga äärepiits, äärekiiri ja keskkiiri.(eesti) UKU väärtus: 41.85 rubla (hulgihind) väärtus: 45.0 rubla (jaehind); "Räti kodus A.Bulk 23/2 peenvillastest enne 1977. aastat" (Reimann & Edasi; 2011, lk 52)	laius: 9.0 cm (äärekiiri) laius: 8.0 cm (äärepiits) pikkus: 110.0 cm (külge)		Äärepiitsil tundub mahakudumine tegemata olevat-õmmeldud silmused reana väga sirgelt. Õmmeldud kahekordse lõngaga	x	x	x	ei	ühekordne	lehekiri; nn vana äärepiits
11	2000	ERM A 1050:12	ERM	https://www.muis.ee/museaalview/3589700	Nn kroonprints mustriga rätik on valmistatud 2000. aastate alguses. Sama mustriga sall kingiti 1932. aastal Rootsi kroonprintsile ja 2002. aastal kodus Linda sama mustriga salli kingituseks kuninganna Silviale, kui nad külastasid Eestit seoses Rannarootsi muuseumi avamisega.() Linda Elgas	laius: 109.0 cm (maksimaalne) pikkus: 100.0 cm (maksimaalne)		Nurkades võetud äärepiitsi silmuseid õmblemisel rohkelt, lisasilmuseid ka küljekeskosal ja otstel	x	x	x	x	kahekordne	Kroonprints motiivid
12	1950	HM _ 2690 E	HM	https://www.muis.ee/museaalview/1062371	Kootud Läänemaa Tarbijate Kooperatiivide Maakondliku Liidu Tööstuskombinaadi Kodutöönduse kudujate poolt Haapsalus 1950.a.()	laius: 120.0 cm pikkus: 120.0 cm		Keskosa motiivid on kootud ripsilisele taustale. Väga korrektne kudumiskäekiri. Reimanni & Edasi, 2011; raamatus lk 62	x	x	kogu keskosa ripsiline	x	ühekordne	lehekiri äärepiits

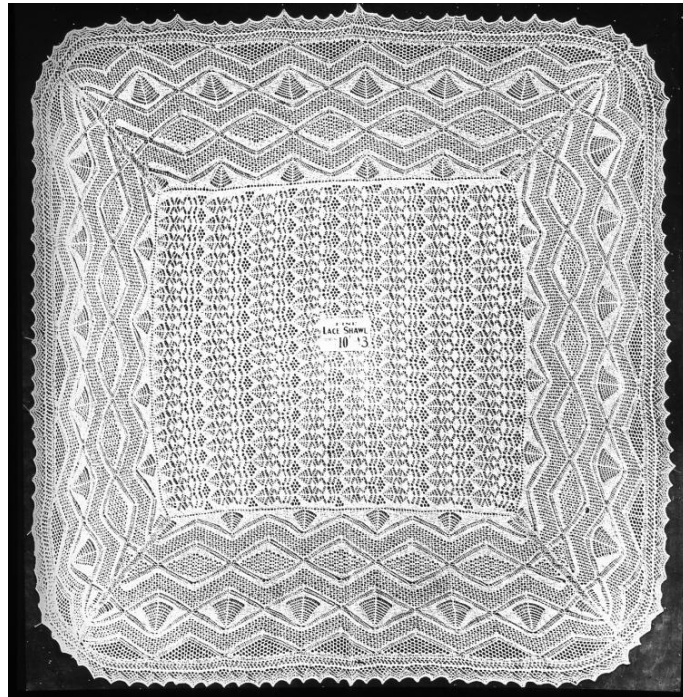
Aasta	Number	Asukoht	Link	Füüsiline kirjeldus	Mõõdud	Pilt	Märkused	Äärepiits (ripskoes)	Nurgas äärepiitsi õblemisel rohkem võetud	Ripsiline raamistus keskosal	Nupud	Lõng	Mustrid	
13	1968	HM_4165:1 E	HM	https://www.muuseumi.ee/museumview/1054995	Helmi Paio kootud Haapsalu sallid;	laius: 100.0 cm pikkus: 100.0 cm		Rombide keskel on nupu asemel üle kolme silmuse mähitud silmus. Keskosa ülesloomisrea ja äärepiitsi ühendusõmblus kummaliselt paks: kas ülesloomisrida on tehtud teisiti? Või õblemisel takistused?	x	x	x	ei	ühekordne	nn vana äärepiits, rombikirjad
14	1968	HM_4165:2 E	HM	https://www.muuseumi.ee/museumview/1054996	Helmi Paio kootud Haapsalu sallid;	laius: 125.0 cm pikkus: 125.0 cm		Sama märkus, mis eelmisel ülesloomisrea kohta: kas loodus tehtud teisiti või õblemisel haaratud rea tagant?	x	x	x	x	ühekordne	
15	1968	ERM_603:38	ERM	https://www.muuseumi.ee/museumview/474018	valmistaja: Rahvakunstimeistrite koondis "Uku"	pikkus: 165.0 cm laius: 125.0 cm		Konsini palvel 1932. aastal kroonprintsile kootud räti põhjal UKUs tehtud; muuseumile müüdüd 50.35 rubla eest	x	x	x	x	kahekordne	kroonprints motiiv
16		HM_4173:6 E	HM	https://www.muuseumi.ee/museumview/1062373	Traditsioonilise Haapsalu salli kudumine; Asukoht: Eesti Vabatekstiline asukoht: administratiivne üksus Lääne - Haapsalu pärast 1850	laius: 160.0 cm pikkus: 180.0 cm		Sedelil kiri: Rätik on valmistatud 1925.aastal Hiiumaal, Pühalepas Liit, Marie poolt. Ka lõng on tema poolt valmistatud (kodusest lambavillast käsitsi kraasitud ja kedratud). Rätik on sõlmitud narmad.	narmad		x	x	ühekordne	
17	1956	erakogu	Haapsalu Pitsikeskus	Meeri Rajando kootud rätik Kudumistiheduseks 10 cm kohta on 19,5 silmust ja kõrgusse ca 37 rida. Annetatud Haapsalu pitsikeskusele Kristina Rajando poolt.	Keskosa mõõdud on 62X62cm ning äärepiits on 8,5cm laiune		Keskosa motiivid on kootud ripsilisele taustale. Kasutatud on ka palmikuvõtteid. Kahe silmuse kahandamisega parempidiine kahandus. Äärepiitsi õblemisel haaratud silmuse mõlemat külgetulemuseks reljeefne ühenduskoht	x	10 silmuse külge 22 äärepiitsi silmust	x	x	ühekordne	nn vana äärepiits, piibelehekiri, rombimotiivid	

Shetlandi rätid:

Aasta	Number	Museum	Link	Füüsiline kirjeldus	Mõõdud	Pilt	Märkused	Äärepiits	Nurgas poordid õmmeldud	seest välja või väljast sissepoole sunnuda kootud	piitsikiri igal real	Lõng	Kirjad	
1	1945-46	60722	University of Reading	https://www.reading.ac.uk/adm/Details/collect/10105	British Council Collection'i osa	5 jalga (152cm)		Tõlge kodukehelt: käsitsi kedaratud ja käsitsi kootud Shetlandi rätik kahvatu kreemika värviga, kasutades kahekihilist Shetlandi villa. Vill koguti lammaste villakust, kus see on pikk ja peen, ja kedratu kudujaja poolt. Sall pärines Edinburghi ettevõtetest Highland Home Industries ja on osa suurest traditsiooniliste käsitöötoodete kollektsioonist, mis saadi Briti Nõukogult 1960. aastal. MERLI kataloogiregistri kaart – "See peen sall on 5 jalga ruudukujuline ja kahvatu kreemika värvusega. The British Council catalogue, 1946, comments, // "Ülpeen käsitsi punutud ja käsitsi kootud Shetlandi sall. Lõng on kuduja kedaratud ja kahekihiline. Vill on kogutud lammaste kaehalt, kus see on eriti pikk ja peen. Kudumise toimub kahel vardal tavaisel viisil." // Tarnib Highland Home Industries, 111a George Street, Edinburgh. British Council Exhibition of Rural Handicrafts from Great Britain' Exhibition Catalogue, 1946	4 tk	x	väljast sissepoole, sõnajalamustrit arvestades	x	käsitsi kedaratud kahekordne	
2	1932-34	LJ00200	SMA	https://photos.shetlandmuseumarchives.org.uk/index.php?u=ViewItem&key=5XsTt6M\$SwLUCI6eJ24WwLZS6f6B\$ASAwMjAwIwIw3RkumF0b3f0f0hIwZzVwvKxvYvmpXmZwSocGp3fzJwZvV6mNnWSTaW1p8GfVvXR\$JwvL1YLCHYXhTqWdnZKNhW9ucVf0jLlLChb14huXNTdWdnZKN0JpndWssX0&pe=1&WIND=1743353975168m82hpwD26kAAAGUfj_www/132424	Shawl 1932-34 A fine lace shawl. Unst Jennings, Rev L Public	fotoarhiivis foto- ei saa tuvastada		C.Christianseni suureformaadiline foto	4tk	x	väljast sissepoole- sõnajalamstri järgi hinnates	x	ei saa tuvastada	Peerie Flea
3		S00019	SMA	https://photos.shetlandmuseumarchives.org.uk/index.php?u=ViewItem&i=40034&WIND=1743411480953	Fine knitted lace shawl, on stretcher. See S00011, S00024. This photograph, along with S00024, has been the basis of a study and reproduction of the shawl by the Heirloom Knitters group of Ravelry, an online knitting forum (www.ravelry.com). The reproduced shawl was named 'The Queen Susan Shawl', after key members of the Ravelry design team. (Allikas: SMA veebileht)	fotoarhiivis foto- ei saa tuvastada		C.Christianseni suureformaadiline foto	4tk	x	väljast sissepoole	x	ei saa tuvastada	Spider Web; Birds Eye (motiivideka)
4		S00021	SMA	https://photos.shetlandmuseumarchives.org.uk/index.php?u=ViewItem&i=40034&WIND=1743411784258	Fine knitted lace shawl Sutherland, M Public	fotoarhiivis foto- ei saa tuvastada		C.Christianseni suureformaadiline foto	4tk	x	väljast sissepoole	x	ei saa tuvastada	Birds Eye; Peerie Flea
5	1905	01353 ja TEX 1997.91	SMA	https://photos.shetlandmuseumarchives.org.uk/index.php?u=ViewItem&i=12446&WIND=1743411953844	Description: Fine lace shawl, made of natural white hand-spun 2-ply wool, evenly spun zz/S; curved arrow and steek vertical pattern in centre, border is Auld Shell, with plain knitted lace edge (no pattern). Very loosely knitted. Weight: 89.9 grams. White fine lace shawl, vertical patterning in centre. This Shetland lace shawl was knitted by a Shetland grandmother and sent to New Zealand for her grandson's christening over 90 years ago (Allikas: Christianseni sõnumiteade)	1680 mm x 1440 mm		Provenance: Donated by New Zealand descendants of Gilbert and Ann Hay (22 April, 1851 - 2 February, 1911), nee Anderson, of Brungasta, Voe. Ann was originally from Mulla, Olafarirth and gave birth to eight children, of whom six survived her. The shawl was spun and knitted by her and sent to New Zealand for her first grandchild by her son Robert John Hay (1878-1964), who emigrated and married Eveline Sarah Heath. Gilbert Samuel Hay was born on 23 September 1906 and died in 1979 with no issue. Shawl then dates to c1905. The shawl was used very little, but was stored over the years by the family of the late Robert John Hay. The shawl was returned to Shetland in 1997 to possibly repair a small hole. The donors were the unmarried daughters of Robert and Eveline Hay. (Allikas: Christianseni sõnumiteade); poordiosas kahtmoodi ühendused: õmmeldud ja (?) kootud	2tk	x tehtud lõdvalt	väljast sissepoole (kahanduste järgi poordil)	keskosal ja aarepitsil	kahekordne, käsitsikedaratud 89.9 grammi	curved arrow and steek vertical pattern in centre, border is Auld Shell, with plain knitted lace edge (no pattern).

Aasta	Number	Museum	Link	Füüsiline kirjeldus	Mõõdud	Pilt	Märkused	Ääre pits	Nurgas poordid õmmeldud	seest välja või väljast sissepoole suunatud koostud	pitsikiri igal real	Lõng	Kirjad	
6	S00017	SMA	https://photos.shetlandmuseumarchives.org.uk/index.php?n=ViewItem&i=40052&WIND=17412321160	Small fine knitted lace shawl, on stretcher. See also S00012, S00028	fotoarhiivis foto- ei saa tuvastada		C.Christianseni suureformaadiline foto	4	x tehtud lõdvalt ja hästi ühtlaselt	väljast sissepoole, sõnajalamustrit arvestades	x		Tree of Life, Birds Eye (nii motiividena kui keskosa katva pinnakirjana)	
7	7 July 196	CW00891	SMA	https://photos.shetlandmuseumarchives.org.uk/index.php?n=ViewItem&i=133482&WIND=1743412455703	Rachel Ward's shawl on the stretching board, Scalloway. Williamson, C foto	fotoarhiivis foto- ei saa tuvastada		C.Christianseni suureformaadiline foto	2	x tehtud lõdvalt	väljast sissepoole, sõnajalamustrit arvestades	x		Tree of Life
8	1980	TEX 1992.119	SMA		Shetland lace shawl; knitted using white, cobweb quality wool. Centre is large Print o' Da Wave pattern; border comprises triangles of Cat's Eyes, Wave of Diamonds, large Branches or Trees, Wave of Roses (or Spiders); 3-Hole Lace Edge.	1190 x 1150mm		Provenance: Commissioned by Shetland Museum for display at the Bod of Gremista Museum, 1980s. Knitted by Catherine 'Katie' Bairnson, nee Henderson (1904-1992). Likely made in the mid-1980s. Note: Cobweb wool is a commercially-made product, single-span yarn which has been somewhat washed/fulled in its finishing process. It makes a garment quite elastic, with less smoothness and drape than lace hand-spun. (Allikas: Christianseni sõnumiteade)	4	x	väljast sissepoole	x	ühikordne (kommentstööde)	Print o' Da Wave; b Cat's Eyes, Wave of Diamonds, large Branches or Trees, Wave of Roses (or Spiders); 3-Hole Lace Edge
9	1930	TEX 1997.86	SMA		Description: Fine lace shawl, medium quality; knitted from hand-spun wool, very soft and very white, 2-ply and spun semi-worsted, spun zz/S. Weight: 87.8 grams. Centre pattern: Peerie Flea Lozenges/Hexagons, Branches and Fancy Net Diamonds. Border has Triangle of Lace Holes, Waves of Fancy Net, three Diamonds with complex infills, and Madeira; simple lace edge. Corners well-aligned.	1280 x 1360 mm		Provenance: Bought by Mary Crossett (1901-?), née Nelson in 1934 for the donor's christening. Mary Crossett was the daughter of Peter Nelson (1854-1926), originally Hoversta, Bressay. The shawl cost £5 at that time. The transaction was almost certainly arranged by Elizabeth Jane 'Lisa' Nelson, cousin to Mary, of Bressay. A number of shawls were sent on approval, and this one was chosen. Shawls sent on approval may have been selected from a shop in Lerwick. Knitted before 1934, c1930. (Allikas: Christianseni sõnumiteade)	4	x	väljast sissepoole	x	kahekordne, 87,8gr	Peerie Flea Lozenges/Hexagons, Branches and Fancy Net Diamonds; Triangle of Lace Holes; Waves of Fancy Net, three Diamonds with complex infills, and Madeira; simple lace edge
10	1904	SMA TEX 2013.39	SMA	https://theses.gla.ac.uk/6763/1/2015ChapmanPhD.pdf	Kuduja: Jane (Jeannie) Mann (nee Halcrow), Lerwick, (b. 05/09/1886, d. 28/06/1980)	125X130cm		ebatavaline keskosa muster. Kui 1970ndatel toodi puhastaja kätte Lerwicki, ütles too, et polegi sellist kirja varem näinud Kuduja pani kaks lätsat kirja (Diamond of Lace Holes ja plain Hexagon)omavahel kokku ja need moodustasid ebatavalise: kooskõlama uue kirja	4 osas	x	väljast sissepoole	x	ühikordne koduskedratud (onu ketras)	

Lisa 4 Fotod Shetlandi rättidest muuseumides (valimis)

Joonis 15 Shetlandi rätt LJ00200 (Allikas: Carol Christiansen, SMA)

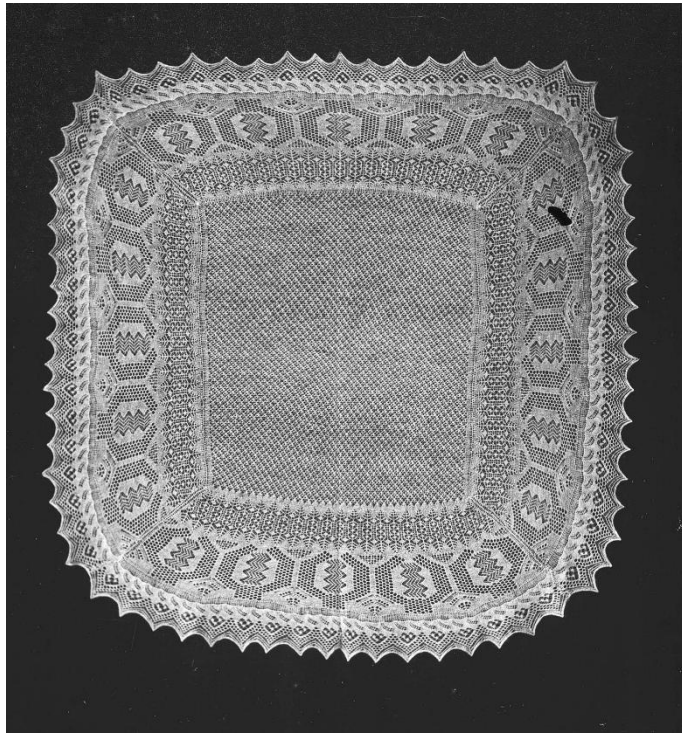
Joonis 16 Shetlandi rätt S00019 (Allikas: Carol Christiansen, SMA)

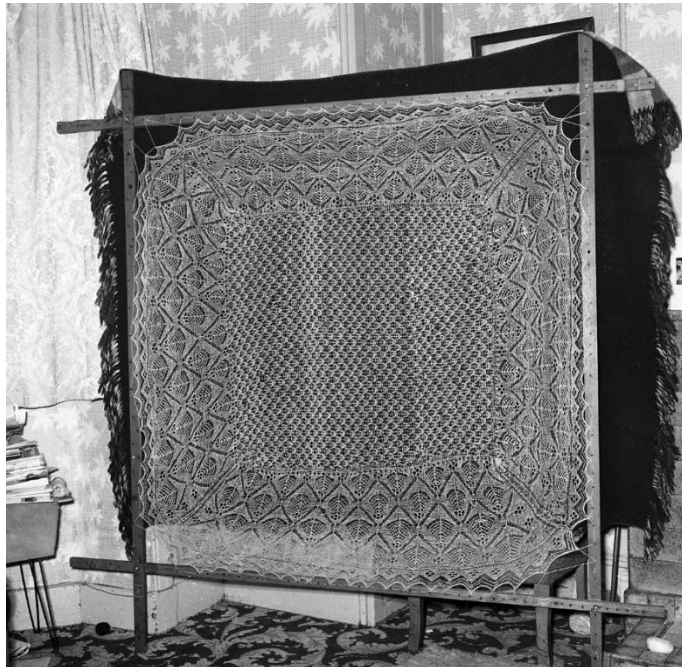
Joonis 17 Shetlandi rätt S00021 (Allikas: Carol Christiansen, SMA)

Joonis 18 Shetlandi rätt TEX 1997.91 (Allikas: Carol Christiansen, SMA)

Joonis 19 Shetlandi rätt S00017 (Allikas: Carol Christiansen, SMA)

Joonis 20 Shetlandi rätt CW00891 (Allikas: Carol Christiansen, SMA)

Joonis 21 Shetlandi rätt SMA TEX 2013.39 (Allikas: Chapman, 2015, lk 248)

Joonis 22 Shetlandi rätt TEX 1997.86 (Allikas: Carol Christiansen, SMA)

Joonis 23 Shetlandi rätt TEX 1992.119 (Allikas: Carol Christiansen, SMA)

Lisa 5 Fotod

Joonis 24 Ristimisrätt aastast 1837 SMA TEX 7771

(Allikas: Chapman, 2015, lk 45)

Joonis 25 Kudumisvöö (maakin belt) (Allikas: SMA fotokogu 01355)

Haapsalu rätikute valmistamine.

E. Grönberg.

Materjal: Ühe- või kahekordne koduvillane lõng (vabrikulõngadest tarvitada paremaid sorte). Ühe ruutmeetri suurusele rätikule kulub umbes 300 grammi lõnga. Üles loodud on 145 aasa.

Abinõud: Kudumiseks tarvitatakse vardaid, milliseid võib kodus valmistada puust. Nad on 25 sm pikad, ümmargused, $\frac{1}{2}$ sm suuruse läbimõõduga (joonis 1). Varraste otstel on väikesed nupud, et aasad ei libiseks üle. Muidugi võib ka tarvitada sarv- ja luuvarraid.

Kudumine: Kogu rätik koosneb üksteisega seotud aasadest, mida loome kahe varda abil. Vardaid hoiame käes niiviisi, nagu näha joonisel 2. Alul teeme silmuse, mille võtame vasakule vardale.

Nüüd alustame esimese aasa loomist. Selleks tõmbame teise varda abil, mis asub paremas käes, lõnga läbi silmuse sellele vardale. Seejärel juhime vasakus käes oleva varda selliselt, nagu on näha joonisel 3, kusjuures silmus jääb ühekorraga paremale ja vasakule vardale. Siis haarame jällegi lõnga sõrmelt parema vardaga ning tõmbame selle läbi silmuse.

Sellega oleme silmuse kõrvale loonud esimese aasa. Niiviisi loome järgimõõda üldse 145 aasa. Aasade loomise juures tuleb tähele panna, et see sünniks just ülalkirjeldatud viisil. Mittesoovitavaks tuleb pidada aasade loomist niisugusel viisil, nagu luuakse sukka — paremas käes kaks varrast ning lõng vasakus käes, sest selliselt loodud rätik ei veni pääle pesemist raamitamise juures tavalisel määral.

Kui aasad on loodud, alustame kudumist. Kudumine seisab selles, et aasadega täidetud vardalt, mis hoitakse alati vasakus käes, toome aasad üksteisele üle paremas käes hoitava vardale. Igast ületoodavast aasast tõmbame paremas käes oleva vardaga lõnga läbi, mistõttu nüüd vardal tekib uus aasade rida. Selle järele, kuidas me kudumisel asetame lõnga varda ette, tuleb liigitada parempidi (joonis 4) ja vasakut-pidi (joonis 5) kudumist. Rätikute kudumise juures tulevad tarvitusele mõlemad kudumistehnikad.

Kudumise algusel ja edaspidi iga varda alguses tõstame esimese aasa vasakult vardalt paremale vardale kudumatult üle. Esimese varda järgmised aasad koome kõik parempidi. Samasuguselt koome ka kõik teised 5 varrast. Sellega on meil rätiku üks otsaäär kootud. Mõlemad küljeääred, mis asuvad pikuti, koome kirjakudumise ajal. Viimase otsaääre koome aga kõige lõpuks.

On esimene otsaäär kootud, alustame kirjakudumist. Allpool on tööpõpetusena toodud vanemaid ja lihtsamaid rätikukirju, mida nimetatakse 6-e auguga lehekirjaks.

I varras.

Äär: 3 aasa parempidi, esimene äratõstetud aasajuurde arvatud. Äär kootakse rätikule selleks, et ta hoiduks siledana ega hakkaks rulluma.

Poolik: 3 aasa veel parempidi,
kirjak: 2 aasa kokku kududa,
kard: lõng ette ja 1 aas parempidi kududa (joonis 6).

Kiri: lõng ette ja 2 aasa parempidi kududa. } See osa tuleb 16 korda. kududa.

Poolik: 2 aasa kokku,
kirjak: 3 aasa parempidi.

Äär: 3 aasa parempidi.

II varras.

Ääre tarvis 3 aasa varda alul ja lõpul parempidi, muidu kogu varras kududa vasakut-pidi (joonis 5).

III varras.

Äär: 3 a. (aasa) p. p. (parempidi).

Poolik: 2 a. p. p.,
kirjak: 2 a. kokku.

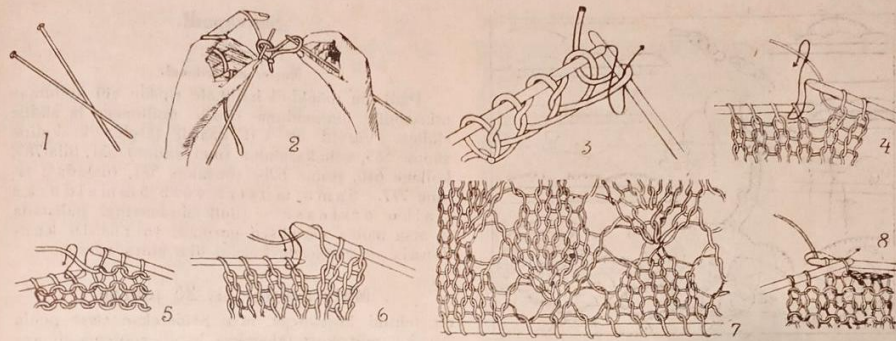
Kiri: lõng ette ja 3 a. p. p., } 16 korda.
lõng ette ja 1 a. p. p. }
3 a. kokku,
1 a. p. p.

Poolik: lõng ette ja 3 a. p. p.,
kirjak: lõng ette ja 2 a. kokku.
2 a. p. p.

Äär: 3 a. p. p.

IV varras — samuti kui II varras.

Joonis 26 Esimene ajakirjanduses avaldatud Haapsalu rätiku kudumise õpetus (Allikas: Taluperenaine, 1932, lk 320)

Joonised 1–8.

V varras.

Äär: 3 a. p. p.

Poolik 1 a. p. p.

kirjak.: 2 a. kokku.

Kiri: lõng ette ja 5 a. p. p., } 16 korda.
lõng ette ja 3 a. kokku }

Poolik lõng ette ja 5 a. p. p.

kirjak.: lõng ette ja 3 a. p. p.

1 a. p. p.

Äär: 3 a. p. p.

VI varras — samuti kui II varras.**VII varras.**

Äär: 3 a. p. p.

Pool.kk.: 3 a. p. p.

Kiri: lõng ette ja 1 a. p. p., } 17 korda.
3 a. kokku, }
1 a. p. p., }
lõng ette ja 3 a. p. p. }

Äär: 2 a. p. p.

VIII varras — samuti kui II varras.**IX varras.**

Äär: 3 a. p. p.

Pool.kk.: 4 a. p. p.

Kiri: lõng ette ja 3 a. kokku, } 16 korda.
lõng ette ja 5 a. p. p. }

Poolik lõng ette ja 3 a. kokku,

kirjak.: lõng ette ja 4 a. p. p.

Äär: 3 a. p. p.

X varras — samuti kui II varras.

Kui eeltoodud tööõpetus on kootud, siis on rätikukirjast üks leht valmis, nagu on näha joonisest 7. Teised lehed koome esimesele sarnaselt.

Olles kudunud kuus leherida, jätkame lehekirja kudumist ainult veel pikiti mõlemad servi. Seda teeme selleks, et lehekiri äärestab rätikut igast küljest, kuna keskpaigas on rätik kirjata. Kui kirjas kudusime iga teise varda vasakut-pidi, siis nüüd keskpaiga juures koome kõik vardad kogu aeg parempidi. Ainult serva juures, kus endiselt koome kirja, tuleb muidugi jälle kududa iga teine varras vasakut-pidi, nagu ka eeltoodud tööõpetuses tähendatud.

Äärekirja kudumisel peame veel tähele panema mõningaid asjaolusid. Kui piki servi koome lehti täiesti eeltoodud töökava järele, siis teeme ainult selle muudatuse, et koome kavas märgitud kirja 16 korra asemel ainult 4 korda ning 17 korra asemel ainult 5 korda. Ühtlasi tuleb mees pidada, et üle minnes äärekirjalt keskpaigale jääb kudumata tööõpetuse iga varda lõpus märgitud „Äär 3 aasa parempidi“. Keskpaiga järel aga alustades teise äärekirja kudumist, jätkame kudumata iga varda alguses märgitud „Äär 3 aasa parempidi“.

Rätik tuleb kududa ruudukujuliseks, siintoodud tööõpetuse järele jääb iga külj 1 meeter pikk. Muidugi rätli lõpuotsas tuleb kiri jällegi kududa kogu rätli laiuses, nagu tegime kirja kudumise alustamisel. Kui oleme kirja valmis kudunud, siis rätiku lõpetamiseks koome jällegi 6 varrast parempidi, mis jääb rätiku ääreks.

Kudumise lõpetame niiviisi, nagu näha joonisel 8. Selleks tõstame esimese aasa, nagu ikka, kudumatult ühelt vardalt teisele, järgmise aasa koome parempidi ja seejärel tõmbame vasaku varda abil esimese aasa üle teise aasa. Edasi koome jälle kolmanda aasa parempidi ning tõmbame eelmise aasa üle selle. Nii jätkame seda tööd, kuni kõik 145 aasa on vardalt maha võetud, viimasest aasast tõmbame lõngaotsa läbi. Ühtlasi tuleb veel tähele panna, et ülevõetud aasu ei tõmmataks liiga pinguli, vastasel juhul ei anna äär venida.

Pärast kudumise lõpetamist peseme rätiku leiges seebivees ning paneme ta sooja kohta rätikuraamile kuivama. Pääle selle kinnitame rätikule narmad külge, millest edaspidi pikemalt.

Perenaistele tarvilikke raamatuid:

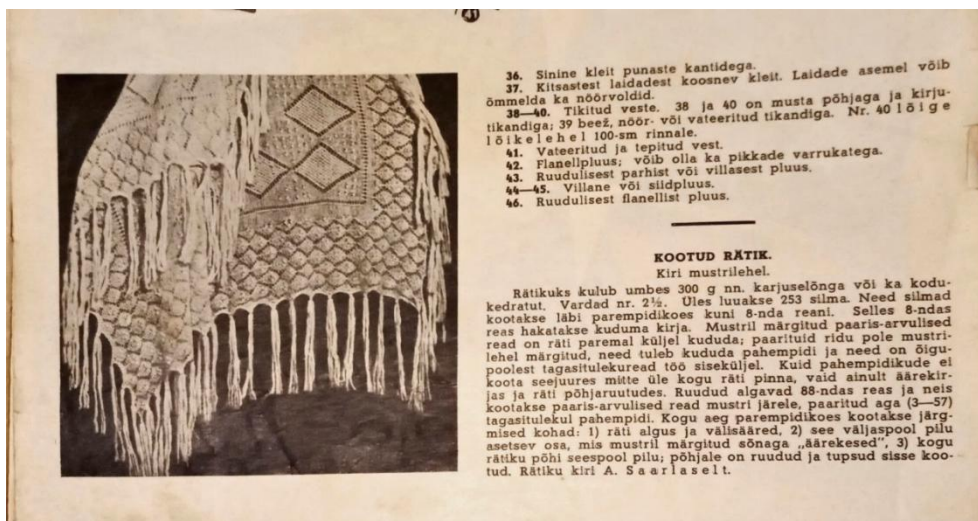
Põllumehe käsiraamat III. osa — Aiatöö õpetus. Hind 4 kr.

Hilda Ottenson: Aiasaaduste alalhoid. Hind 125 senti.

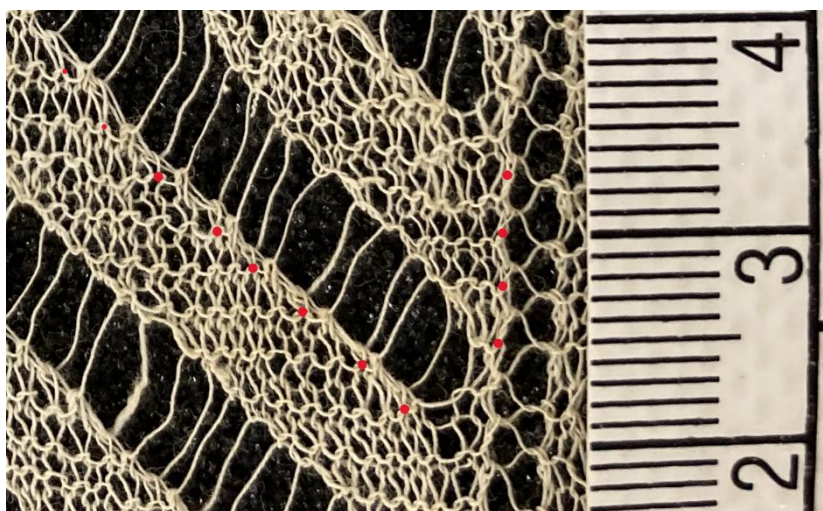
Mag. Alma Martin: Perenaise käsiraamat kalendriga. Hind 1 kr.

Agr. A. Käbin: Lüpsja käsiraamat. Hind 40 senti.

Raamatud saadetakse raha ettesaatjatele „Taluperenaise“ poolt postikuludeta koju kätte.

Joonis 28 Haapsalu rätii kudumise õpetus ajakirjanduses (Allikas: ajakiri "Taluperenaine", 1939, lk 278)

Kahe silmuse kokkukudumisel parempidise võttega jääb pealmiseks vasakul olev silmus (joonisel viidatud kohad punasega). Järgmisel real olev kahandus oleks töö pahemal poolel vaadeldav sarnasena.

Joonis 29 Parempidised kahandused Shetlandi pitsil

K.2003.1045 (Allikas: autori joonis, NMS)

Joonis 30 Rätii SMA TEX 1997.86 (vt kahe punase täpi vahel) kootud *holy row* samasuunaliselt kootud poordi ja keskosa vahel (Allikas: SMA, autori markeering)

Joonis 31 Rätii SMA TEX 1992.119 (vt kahe punase täpi vahel) eelpistega kahekordse lõngaga ömmeldes moodustatud *holy row* poordi (all) ja keskosa (ülal) vahel (Allikas: SMA, autori markeering)

Joonis 32 Rättil SMA TEX 1997.86 (vt kahe punase täpi vahel) poordiosade ühendusõmblus üleloomispistega ühe lõngaga, haarates detailide servadelt mõlemat servasilmuse külge (Allikas: SMA, autori markeering)

Joonis 33 Rättil SMA TEX 1997.91 (vt kahe punase täpi vahel) poordiosade ühendusõmblus üleloomispistega ja ühe lõngaga, haarates detailide servadelt servasilmuse üht külge. Poordil näha Old Shale mustrit (Allikas: SMA, autori markeering)

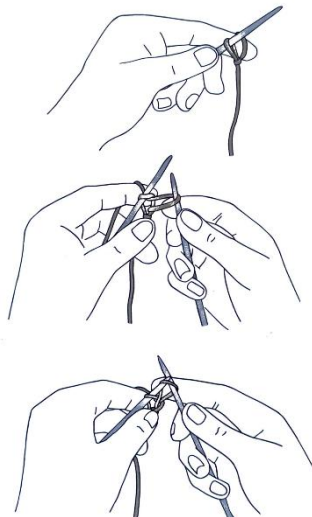

Joonis 34 Rättil SMA TEX 1992.119 (vt kahe punase täpi vahel) poordiosade ühendusõmblus üeloomispistega, kaks õmbluslõnga (Allikas: SMA, autori markeering)

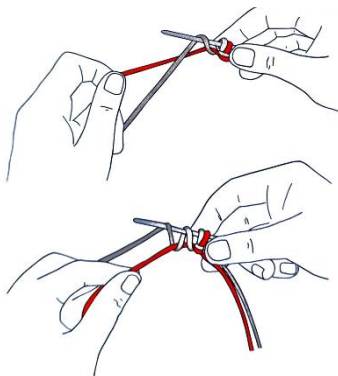
Joonis 35 Poordiosades ühendamine kudumise käigus SMA TEX 1997.91 (Allikas: Carol Christiansen, SMA)

Lisa 6 Kudumisvõtted ja tehnikad

Joonis 36 Kududes

ülesloomine (Allikas: Pink et al, 2014, lk 131)

Joonis 37 Abilõngaga

ülesloomine (Allikas: Pink et al, 2014, lk 130)

Kududes loomine

- Tee vasakule vardale algsilmus ja võta see kätte nii, nagu hakkaksid kuduma.
- Koo algsilmusest välja parempidine silmus, kuid ära vasakult vardalt silmust maha lase.
- Pista vasak varras silmusesse seda pidi, nagu silmuses on ka parem varras. Paremat varrast polegi vaja silmusest välja tõmmata, nii saad kohe alustada uue parempidise silmuse kudumist. (Pink et al., 2014, lk 131)

Abilõngale loomine

- Tee abilõngast ja kudumislõngast koos algsilmus, tõsta vardale ja võta paremasse kätte.
- Vasakusse kätte võta mõlemad lõngad ja hoia rohkem pingul abilõnga (joonisel punane).
- Haara aluslõnga eest põhilõng vardale nii, nagu teeksid õhksilmuse.
- Haara aluslõnga tagant lõng vardale nagu õhksilmus.
- Tee nii vajalik arv silmuseid.
- Koo töö esimene rida parempidi. Kahekordselt tehtud algsilmus libista varda otsalt maha. (Pink et al., 2014, lk 130)

Ühe lõngaga loomine

- Hoia vasemas käes varrast ja lõnga algust.
- Too parema käes nimetissõrm lõnga alt suunaga enda poole.
- Keera nimetissõrme enda poolt väljapoole.
- Pane vardaots tekkinud silmusesse, võta ära nimetissõrm ja pinguta lõng silmuseks.
- Korda samme, kuni saavutad vajaliku silmuste arvu. (Sowerby, 2006, lk 167)

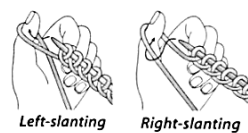
LOOP CAST-ON (ALSO CALLED E-WRAP CAST-ON)

1 Hold needle and tail in left hand.
2 Bring right index finger under yarn, pointing toward you.

3 Turn index finger to point away from you.
4 Insert tip of needle under yarn on index finger (see above); remove finger and draw yarn snug, forming a stitch.
Repeat Steps 2-4 until all stitches are on needle.

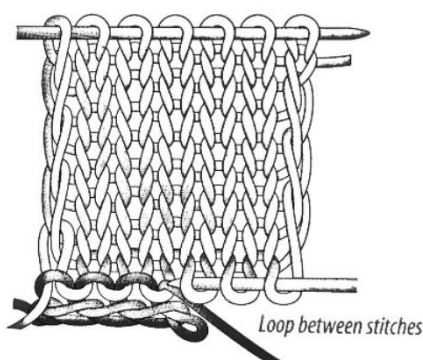
Left-slanting

Right-slanting

Loops can be formed over index or thumb and can slant to the left or to the right. On the next row, work through back loop of right-slanting loops

Joonis 38 Ühe lõngaga loomine (Allikas: Sowerby, 2006, lk 167)

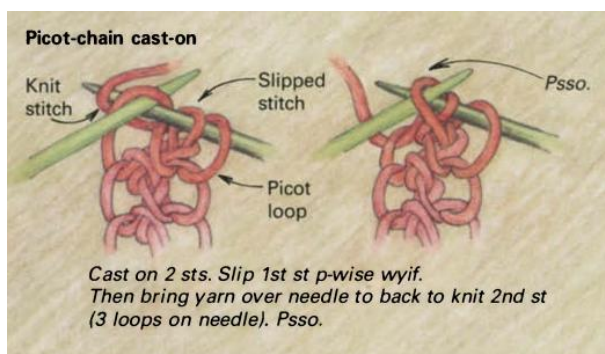
Lisalõngaga ajutine ülesloomine

- Ajutised ülesloomised kasutavad lisalõnga, et hoida silmuseid, mis tekivad silmuste vahele vardal. Kui see lisalõng eemaldada, saab silmused uuesti vardale tõsta ja nendesse kududa. (Sowerby, 2006, lk 166)

Joonis 39 Lisalõngaga ülesloomisel silmuste korjamine (Allikas: Sowerby, 2006, lk 166)34

Pikooservaga ülesloomine

Joonis 40 Pikooservaga ülesloomine (Allikas: Starmore, 1989, lk 45)

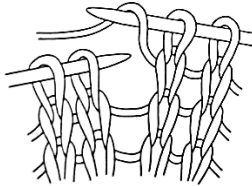
Ülesloomine toimub vertikaalselt ja annab dekoratiivse serva. Silmused mõlemal küljel muudavad silmamise või silmuste üleskorjamise lihtsaks.

- Loo 2 silmust.
- Too lõng töö ette ja esimene silmus libistatakse kudumata vardalt vardale, nagu kooks pahempidi (s.t silmus jääb samas suunas pööratuks).
- Tõsta lõng üle varda taha (moodustades pikoosilmuse) ja koo teine silmus parempidi.
- Tõsta libistatud silmus üle kootud silmuse. Veendu, et sa tõstad üle just libistatud silmuse, mitte pikoosilmuse.

- Pööra töö ja korda alates märgistatud kohast, kuni ühele äärele on moodustunud nii palju pikoosid, kui on vaja silmuseid – üks silmus vähem. (Starmore, 1989, lk 45)

Õhksilmus

○ Silmuse kasvatamine õhksilmusega

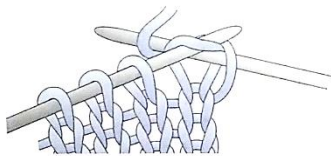

- Võta paremale vardale lõngakeerd suunaga eest taha.

Sellise kasvatamise korral jääb koe pinnale auk. Enamasti sätitakse kasvatused sel juhul korrapäraselt, et need augud eset ka kaunistaksid. Õhksilmuste abil kootakse ka kõik pitsilised koekirjad (vt lk 244)

Joonis 41 Õhksilmuse kudumine (Allikas: Pink jt, 2014, lk 194)

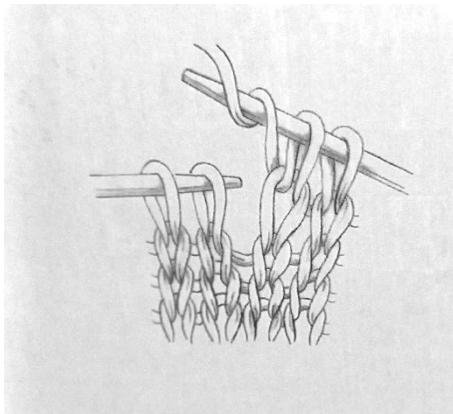
Õhksilmuse kudumine rea alguses

At beginning of a knit row
With yarn in front of needle, knit first stitch.

Joonis 42 Õhksilmuse kudumine rea alguses (Allikas: Sowerby, 2006, lk 169)

Topeltõhksilmus

Joonis 43 Topeltõhksilmus
(Allikas: Stove, 2010, lk 142)

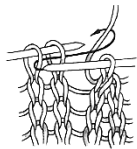
Kui on vaja suuremat auku, vii lõng ümber varda kaks korda enne järgmise silmuse kudumist. Enamasti kasutatakse topeltõhksilmuseid efektsete, pikoo- ja suurte augusilmuste (eyelet) tegemiseks, kus tagasireal kootakse kahe õhksilmuse sisse kaks või enam silmust. Et teha efektne augusilmus, siis koo tagasireal topeltõhksilmusesse kas üks parempidine ja üks pahempidine; või üks pahempidine, üks pahempidine silmus tagumisest silmuse küljest vardal; või üks parempidine, üks parempidine silmus tagumisest silmuse küljest vardal.

Pikoo-augusilmus (*Cat's Eye*) kui kududa topelt-õhksilmusesse üks pahempidine ja üks parempidine, tekib erinev efekt võrreldes eelnevatega. Parempidine silmus moodustab väikese languse südamekujuliseks auguks.

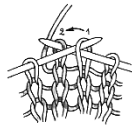
Suured augusilmused tekivad siis, kui topelt- või mitmik-õhksilmusesse kootakse rohkem kui kaks silmust. Neid võib olla kolm silmust ühe õhksilmuse sisse või mistahes arv mitmiksilmuste sisse. (Starmore, 1989, lk 44)

Kahandused

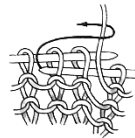
▲ *Kaks silmust parempidi kokku kududa*
Koo parempidine silmus korraga läbi kahe silmuse.

▲ *Kaks silmust ületõstmisega kokku kududa*
Tõsta esimene silmus parempidise võttega kudumata paremale vardale, teine silmus koo parempidi. Seejärel tõsta kudumata silmus vasaku vardaga kootud silmusest üle.

▲ *Kaks silmust pahempidi kokku kududa*
Koo pahempidine silmus korraga läbi kahe silmuse.

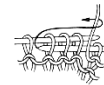
▲ *Kaks silmust pahempidi keerdsilmusena kokku kududa*
Pista varras silmuste tagant läbi kahe silmuse suunaga vasakult paremale ja koo nad kokku.

▲ *Kolm silmust parempidi kokku kududa*
Koo parempidine silmus korraga läbi kolme silmuse.

▲ *Kolm silmust pahempidi kokku kududa*
Koo pahempidine silmus korraga läbi kolme silmuse.

↘ *Ühest silmusest kasvatada kaks*
Ühest silmusest kududa välja üks parempidine silmus ja üks pahempidine keerdsilmus.

∩ *Kolm silmust parempidi ületõstmisega kokku kududa*
Tõsta esimene silmus parempidise võttega kudumata paremale vardale. Koo kaks järgmist silmust parempidi kokku ning tõsta kudumata silmus vasaku vardaga abil üle kokkukootud silmuse.

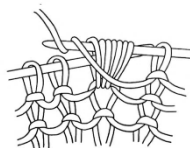
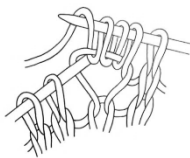
Joonis 44 Kahandamisvõtted

(Allikas: Reimann & Edasi, 2011,

lk 31-32)

Nupu kudumine

🗨 Haapsalu nupu kudumine

Joonis 45 Nupp

(Allikas: Pink jt,

2014, lk 225)

Nupu kudumiseks:

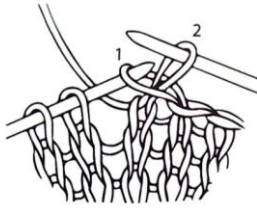
- Koo ühest silmusest välja 5-11 silmust. Selleks koo üks silmus parempidi, võta õhksilmus, üks silmus parempidi üks õhk silmus ja nii edasi. Silmus lase vasakult vardalt maha siis kui vajalik arv nuppu silmuseid on käes.

- Koo mustrit skeemi järgi edasi.

- Koo nupu silmused pahempidisel tagasireal pahempidi kokku.

Jälgi et kokkukudumisel ei satuks nuppu silmuste hulka mõni kõrvalolev silmus või ei tekiks nupusilmusest lisasilmust. (Pink jt, 2014, lk 225)

Töö lõpetamine

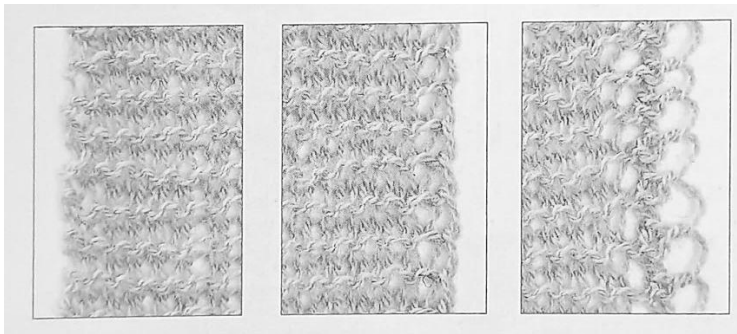
- Tõsta ääresilmus kudumata ära.
- Koo üks silmus parempidi.
- Tõsta vasaku varda otsaga esimene, kudumata silmus teisest silmusest üle.
- Koo uuesti üks silmus parempidi ja tõsta eelmine sellest üle.

Joonis 46 Töö

lõpetamine (Allikas:

Pink jt, 2014, lk 141)

Servad

Joonis 47 Servad (Allikas: Lovick, 2014, lk 24)

Pildil (vasemalt): sõlmeline, silmuseline ja õhksilmustega serv.

Sõlmelise serva moodustamisel

kootakse kõik silmused

parempidises (või pahempidises)

koos. Servale jääb lõnga

üleviimisest näha sõlmeke.

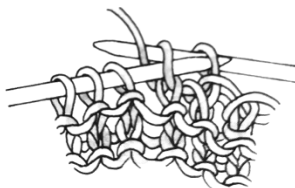
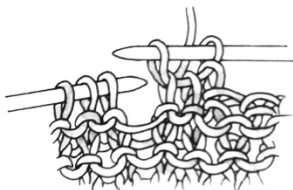
Silmuselise serva moodustamiseks

tõstetakse esimene silmus vardale kudumata kui lõng on töö ees. Õhksilmustega serva

tegemisel tuuakse lõng töö ette, võetakse vardale ning kootakse esimesed kaks silmust

keerdsilmusena kokkukudumise võttega kokku. (Lovick, 2014, lk 24)

Veniv mahakudumine

- Koo kaks esimest silmust parempidi.
- Tõsta need vasakule vardale tagasi ja koo parempidise keerdilmusega kokku.
- Koo järgmine silmus parempidi, tõsta jälle kaks silmust vasakule vardale ja koo parempidise keerdsilmusena kokku.
- Korda seda, kuni kõik silmused on maha kootud (Reimann & Edasi, 2011, lk 20)

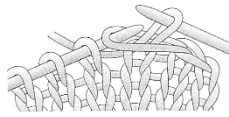
Joonis 48 Veniv mahakudumine

(Allikas: Reimann & Edasi, 2011,

lk 20)

Eriti elastne mahakudumine

SUSPENDED BIND-OFF

This method makes it very difficult to bind off too tightly.
1 Work (knit or purl) 2 stitches.
2 With left needle, pass first stitch on right needle over second stitch, but leave on left needle.

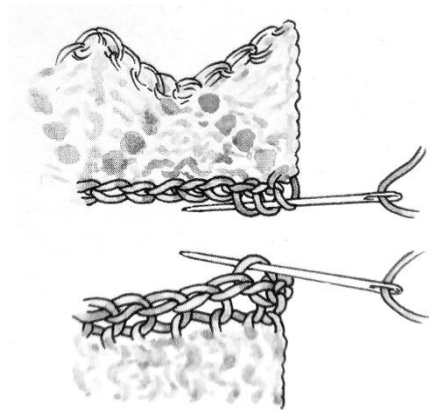

3 Work next stitch (shown above).
4 Slip both stitches from left needle.
Repeat Steps 2-4.

- Koo kaks silmust paremale vardale.
- Vasema varda otsaga tõsta parempoolne silmus üle vasakuloleva, kuid jäta see vardale.
- Koo järgmine silmus (vt joonist).
- Libista mõlemad vasakult vardalt maha ja korda võtet. (Sowerby, 2006, lk 170)

Joonis 49 Eriti elastne mahakudumine
(Sowerby, 2006, lk 170)

Haapsalu rättide õmblused

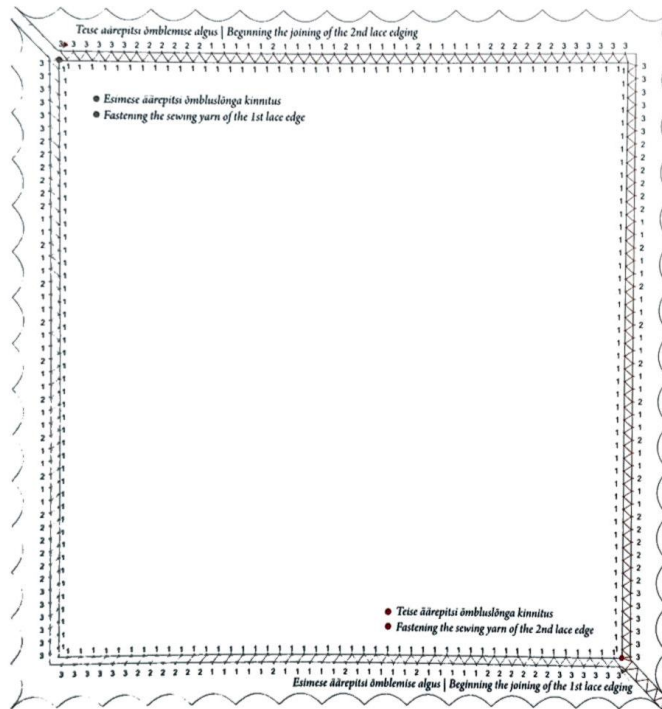

Joonis 50 Haapsalu äärepitsi
õmblemine (Allikas: Reimann &
Edasi, 2011, lk 27)

Haapsalu äärepitsi õmmeldakse põhiosa külge detailide pahema poole poolt. Selleks:

- laota detailid lauale, märgi ära töö nurka jääv sakitipp ja keskkohad nii äärepitsil kui põhiosal.
- Tõmbiotsalise nõela taha pane kerast jooksev lõng.
- Alusta räti ühest nurgast, haarates servasilmus üht külge (vt joonist), jätmata ühtegi silmust vahele.
- Räti põhiosalt haara alati üht silmust, äärepitsilt vastavalt skeemile (vt joonis 51) üks, kaks või kolm silmust.
- Kerast jooksva lõngaga õmble korraga töö üks külg lõnga katkestamata, seda aeg-ajalt edasi tõmmates.
- Venita õmblus üle, see ei tohi venida vähem kui põhiosa ja äärepits. (Reimann & Edasi, 2011, lk 27)

Ääre pitsi külgeõmlemise skeem | The diagram of joining the lace edge to center section

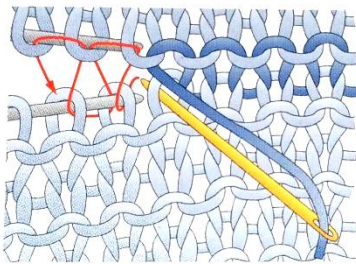

- Haara õmlemisel rästi põhiosalt alati üks silmus, ääre pitsilt aga silmuseid vastavalt skeemile.
- When sewing, bring the threaded needle through only one loop of the center section, whereas the loops of the lace edge are picked up according to the following diagram.

Joonis 51 Haapsalu ääre pitsi õmlemise skeem (Allikas: Reimann & Edasi, 2011, lk 28)

Silmamine (grafting) Shetlandi räddidel

GRAFT IN GARTER

Joonis 52 Ripskoe detailide silmamine (Allikas: Sowerby, 2006, lk 171)

Ripskoes pindade silmamiseks vaata, et üks rida lõpeks paaritu arvulise reaga ja teine paarisarvulise (lisa)reaga. Aseta detailid tasasele alusele servad kohakuti, nii et lisareaga detail on üleval pool.

- Tõsta silmused vajadusel peenematele varrastele.
- Võta tömp nõel, pane selle taha lõng.
- Kõigepealt vii lõngaga nõel alla endast eemale läbi ülemise varda esimese silmuse (eest taha), seejärel alla endast eemale läbi alumise varda esimese silmuse.
- Edasi too nõel üles enda poole läbi alumise varda teise silmuse (tagant ette), seejärel üles enda poole läbi

- ülemise varda esimese silmuse (tagant ette),
- seejärel alla läbi ülemise varda teise silmuse ning alla läbi alumise varda teise silmuse,
- seejärel üles läbi alumise varda 3. silmuse, üles läbi ülemise varda teise silmuse,

- alla läbi ülemise varda 3. silmuse alla läbi alumise varda 3. silmuse.
- Jätka niimoodi- alla, alla, üles, üles- kuni rea lõpuni. (Lovick, 2014, lk 25)

Lõng peaks kogu *silmamise* jooksul olema suhteliselt lõdvalt, et vältida pinget.

Eelpool kirjeldatud viisi kasutatakse siis, kui poordiosa lõpetamisel õhksilmuste rida (nõ *holy row*) on tehtud. (Don, 1981, lk 26).

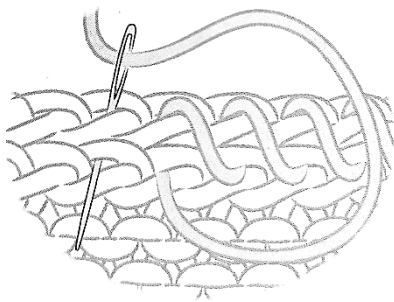
Kui õhksilmuste rida ei ole tehtud, soovitab Don toimida järgnevalt:

- Kasutades suurt sukanõela ja lõnga ning hoides varrast keskosa silmustega eespool, vasakus käes aga varrast poordiosa silmustega, *libista kordamööda üks silmus mõlemalt nõelalt üle õmblusnõela ja lõnga abil*.
- Lõng tuleb tõmmata lõdvalt ja ühtlaselt läbi silmuste.
- Tööta nii lõpuni ning kinnita lõng korralikult, peites lõngaotsad töö tagaküljele.

See meetod loob **rea auke**, mis asendab poordiosal augurea (*holy row*), mis oleks muidu olnud poordiosa ja keskosa üleminekukohas.

Kahe ülejäänud poordiosa ühendamiseks korjatakse keskosa serva silmused üles ja asetatakse kudumisvardale (sama arv silmuseid keskosalt nagu on poordiosal) ning sama toimingut korratakse. (samas, lk 26)

Üleloomispistega ühendamine

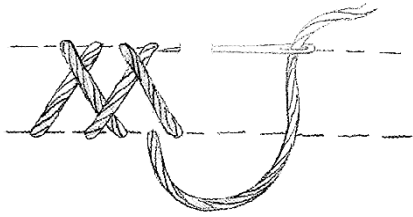

Joonis 53 Üleloomispistega ühendamine (Allikas: Lovick, 2014, lk 24)

Pöörake tähelepanu silmuste suurusele ja tehke õmbluspistet sama suureks. Kui võimalik ühendage rida rea haaval. Kui servad on tehtud kudumata silmustega, korjake piki serva üles silmuse küljed. Kui serva silmused on läbi kootud, on servas sõlmed ja nende vahel püstised lõngajooksud. Õmblemisel tehke pisted iga kord kas läbi sõlme või lõngajooksu.

- Detaile parema poolega enda poole hoides torika nõel mõlema detaili servas välimise lõnga alt läbi.
- Too nõel tagasi et saaks järgmise piste teha samalt küljelt nagu enne ning õmble edasi.
- Kui detailid lahti voldid, peaks õmblus olema tasane, ilma kühmudeta. (Lovick, 2014, lk 24)

Ristikpistega ühendamine

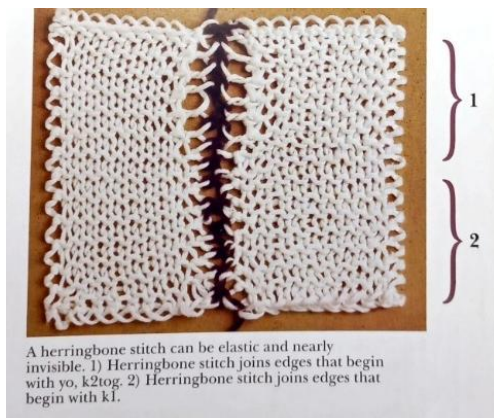

Joonis 54 Ristikpistega ühendamine (Allikas: Stove, 2010, lk 145)

Aseta ühendada soovitud tükid üksteise kohale, servad peaaegu üksteist puudutamas. Pistete joon kulgeb diagonaalselt ühelt servalt teisele.

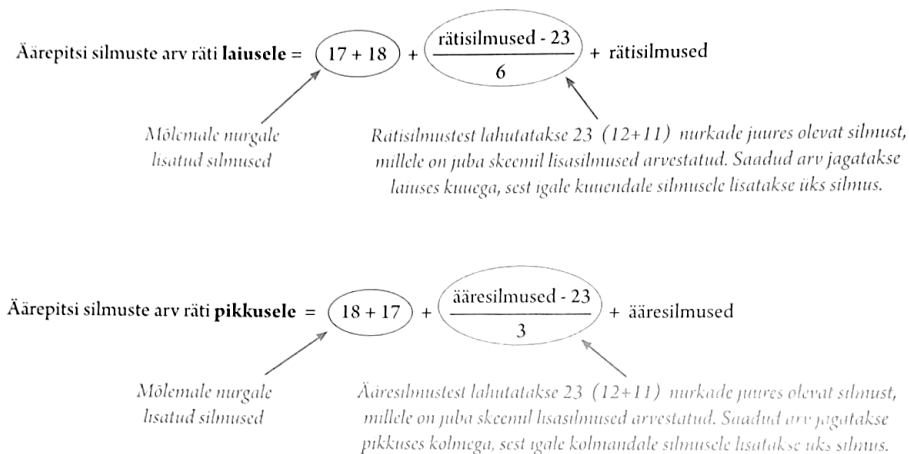
- Kinnita nõel alumise tüki äärel.
- Torka nõel ülemise detaili äärel mõned silmused või read paremale, moodustades diagonaalse joone.
- Nõelaga paremalt vasakule liikudes tee väike piste piki ülemise tüki serva.
- Torka nõel taas alumise tüki servas, samuti mõned silmused või read paremale, moodustades diagonaalse joone.
- Korda, kuni servad on omavahel ühendatud. Õmblust saab vajadusel kohandada, jättes mõnel serval piste või rea vahele. Tõmba pisteid just niipalju pingule, et servad tõmbuksid kokku, kuid jäta õmblus piisavalt lõdvaks, et see vastaks ümbritseva koe elastsusele. (Stove, 2010, lk 145).

Joonisel 55 demonstreerib Stove, kuidas ristikpistega detailide ühendmine näeb välja juhul, kui servasilmused on läbikudumata (1) ja kui servasilmused on läbikootud (2).

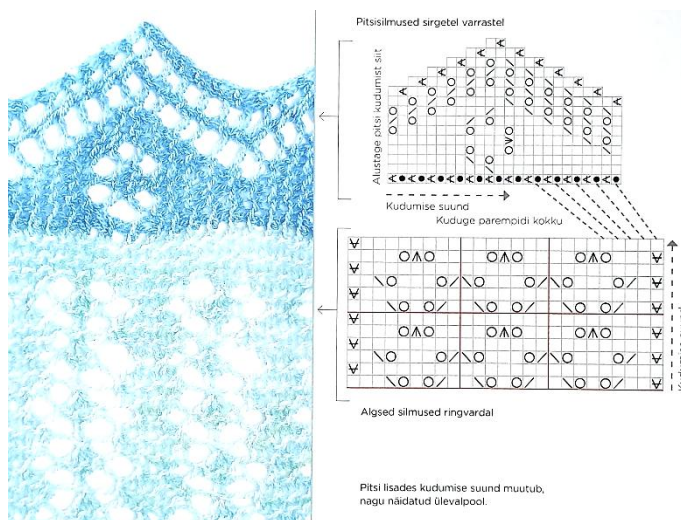
Joonis 55 Näide ristikpiste kasutamisest (Allikas: Stove, 2010, lk 145)

Haapsalu räti äärepitsile silmuste arutamise skeem

Joonis 56 Räti äärepitsi silmuste arutamise skeem (Allikas: Reimann & Edasi, 2011, lk 23)

Modernsel viisil kootud Shetlandi räti äärepitsi ühendamine

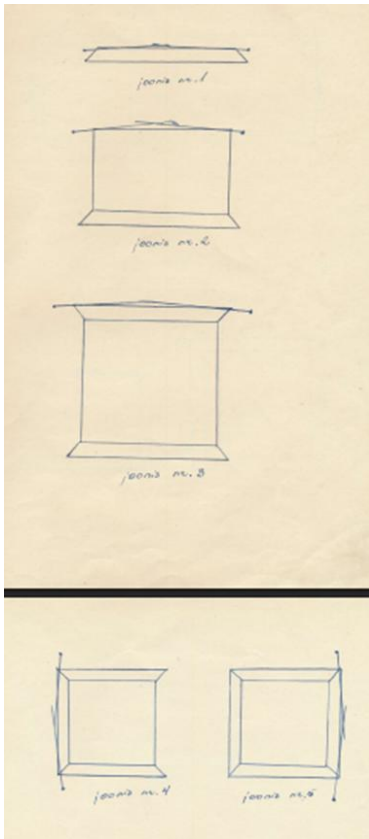

Joonis 57 Äärepitsi ühendamine nn modernsel rätikudumisviisil (Allikas: Lovick, 2012, lk 27)

Mahakootavad silmused on ringvardal (edaspidi: algsilmused).

- Eraldi vardale luua äärepitsisilmused (edaspidi: pitsisilmused).
- Kududa pitsi esimene rida, seejärel teine rida kuni viimase silmuseni. See kududa järelejäänud pitsisilmuse esimese algse silmusega parempidi kokku.
- Nii jätkatel kahandatakse igal paarisarvulisel pitsireal ühe algsilmuse, kududes pitsi viimase silmuse algse silmusega parempidi kokku (Lovick, 2012, lk 27)

Räti kudumisviisi kirjeldus L. Vakk diplomitöös

Joonis 58 Kuvasalvestus L. Vakk diplomitööst (Allikas: Vakk, 1947, lk 13-14)

Linda Vakk kirjeldab diplomitöös Haapsalu räti üht võimalikku kudumisviisi järgnevalt: „Räti kudumist alustati randiga ja iga varda lõpus kooti kaks silmust kokku kogu randi laiuse ulatuses. Seega jätsid valmis randi servad diagonaalsed suunaga räti keskosale (joonis lk 13 nr 1). Räti keskus kooti otse üles soovitud pinnakirjaga (joonis lk 13 nr 2) muidugi tähele pannes, et kiri täpselt oleks arvestatud kogu räti keskosale. Oli räti keskmine osa valmis, alustati jälle randi kudumist räti vastasservale kasvatahes iga varda algul või lõpul 2 silmust kuni vastava randi laiuseni (joonisel lk 13 number 3).

Lõpetades randi kudumist, võeti silmused kootult vardalt maha. Järgnes randi kudumine räti küläärele. Selleks võeti külgservalt silmused vardale ja randi valmistamise ajal võeti üks silmus töö vardale mõlemast kogutud rantide diagonaalservadest (joonis lk 14 4 ja 5). Randi lõpuvardal kooti silmused vardalt maha ja rätik oli valmis. Hiljem kinnitati narmad rätile. Randi laius oli olenevalt räti suurusest ja räti valmistaja soovist. Tavaliselt oli see vahekord räti pinna järgi 1:7“. (Vakk, 1947, lk 12-18)

S. Reimann ja A. Edasi sõnul sellist rätikudumisviisi Haapsalu pitsimeistrid ei mäleta ning seda on kirjeldatud kui unustatud tehnoloogiat. L. Vakk'ile olid diplomitöö koostamisel allikateks Anette Martson, Maria Kingo, Amalie Amberg ja Ornevelt. (Reimann & Edasi, 2011, lk 266). Selles rätikudumisviisis võib täheldada mõningasi sarnasusi Shetlandi rätide kudumisviisidele, kuid kuna poordiosa, keskosa ja vastaspoordiosa kootakse korraga ning samasuunaliselt, oleks võrdluse üle arutlemine siiski meelevaldne.

Lisa 7 Väljavõtteid rättide tegemisest

Siin jagan detailsemaid märkmeid kudumisest ja rättide viimistlemisest, analüüsin pitsilõngu.

Pitsilõngade analüüs

Joonis 59 Tööproovid pitsilõngadest (Allikas: autori foto)

Leidmaks parimat materjali tulevasteks töödeks kudusin läbi 14 erinevat pitsilõnga. Hinnang põhineb aastatepikkuse peene pitsi tegemise kogemusel ning tugineb Shetlandi pitsi asjatundjate soovitudele (Shetland Guild, 2012, lk 18): Shetlandi peeneks pitsiks on parim kasutada ühekordset lõnga (cobweb 1-ply), koostisega 50/50% lambavilla/ehtsat Shetlandi villa (25g/350m e 14/1). Nii Miller

kui Christiansen loevad Shetlandi pitsi jaoks sobilikus ka kahekordse pitsilõnga (Miller, 2002, lk 25; Christiansen, 2024, lk 10), viimane toonitab, et muuseumiesemete pealt nähtub, kuivõrd hea kvaliteediga on käsitsikedratud lõngad olnud. Tema sõnul tihedama korutusastmega pitsilõngad on sobilikud *crepe*-rättidele ning head on lõngad, kus 10cm-le mahub 45 silmust ja 70 rida (Frost, 2024, 1:04:32)

Lõngad on võrdlustabelis tähistatud numbritega (tootjat ei nimeta võimalikke ärihuve silmas pidades). Hindasin lõngade sobilikkust nii Haapsalu kui Shetlandi pitsi kudumiseks. Märkisin lisaks vardanumbrile ka varraste materjali, sest puit- või bambusvarrastega töötades on tulemus metallvarrastega kootust erinev. Materjalide proovikudumise tulemused on kajastatud tabelis 3, hinnang on subjektiivne.

Haapsalu pitsi kudumiseks võiksid 14st analüüsitud lõngast olla sobilikud 7. Oluline on, et *labases* koes pinnad ei hakkaks tiheda korrutuse või tasakaalustamata lõnga tõttu kaldesse kiskuma. Shetlandi pits on valdavalt ripskoeline, sellisel viisil kududes ei muuda lõngakeerd kudumit ja nii sobivad valikust 13 selle kudumiseks. Ühe lõnga puhul selgus, et lubatud koostis ei vasta tõele ning võimaliku sünteetikasisalduse tõttu ei hoia see vormi ega sobi seetõttu pitsi kudumiseks (testisin lõnga tuleleegiga: moodustus jäik sulanud tomp).

Pitsilõngade töötlus mängib rolli- *Basolan* töötlusega lõngad on pehmemad, libedamad kududa ja ei hoia vormi nii hästi kui töötuseta lõngad. Sama selgus *Total Easy Care* töötlusega lõngade juures. Esimesel juhul töödeldakse villakiude keemiliste ainetega, et muuta need pehmemaks, siledamaks ja nahasõbralikumaks, teisel juhul muudetakse kiude keemiliselt mõjutades vill masinpesukindlaks (Woolmark, 2024)

Tabel 3 Pitsilõngade võrdlus

Nimetus või number	Mõõt	Koostis	Lõnga töötlus	Vardad (mm)	Pitsimotiivi suurus peale viimistlust	Korruptus ja keerd	Labases koes pind	Kasutada Haapsalu pitsiks?	Kasutada Shetlandi pitsiks?	(Ennustatav) vormi hoidmine	Muud tähelepanekud (ja millisele tööstusele on lõngad mõeldud- inglise keeles)
Shetland 1-ply	16/1	50/50 vill ja Shetlandi vill	pole teada	2,25 bambus	25 S- 8,5cm ja 52R- 10,5cm	pole korruptatud	nõrk kalle	ei	jah	pigem hea	Möödukas karvasus, kohati ebatihklus, jäik enne viimistlust, õmblemisel keerab lahti ja katkeb kergelt
1	20/1	100% vill, 22,5 µ	töötlemata	1,75 Red Lace	50S- 13,5cm ja 42R- 9,5cm	Z	nõrk kalle	ei	jah	hea	Weaving; ei ole kergelt langev, vähe karvane, ühtlane
2	30/2	100% vill, 19,5 µ	Basolan	2,25 bambus	35S- 10,5cm ja 52R- 13cm	S, 14	kaldeta	jah	jah	keskmine	Flat knitting; keskmiselt langev, sahiseb, pehme kududa
3	28/2	100% vill, 26,0 µ	töötlemata	2,5 bambus	35S- 11,0cm ja 52R- 11,2cm	S, lauge	kaldeta	jah	jah	hea	Circular knitting, mõnusalt jäik, hea langevusega, palju värve
4	28/2	100% vill, 27,5µ	töötlemata	2,0 Red Lace	35S- 10,5cm ja 52R- 10,5cm	S, keskmine	kaldeta	jah	jah	suurepärane	Circular knitting, keskmiselt jäik, keskmiselt langev
5	28/2	100% vill, 26,0 µ	töötlemata	2,5 bambus	25S- 8,7cm ja 27R- 10,8cm	S, tugev	tugev kalle	ei	jah	hea	Weaving; keskmiselt langev, keerd töös tähelepndav
6	28/2	100% vill	töötlemata	2,25 bambus	35S- 11,0cm ja 52R- 12,4cm	S, keskmine	kaldeta	jah	jah	suurepärane	Hästi langev, keskmiselt jäik
7	26/2	100% vill, 21,6µ	Total Easy Care	2,5 bambus	35S- 11,4cm ja 52R- 12cm	S, keskmine	kaldeta	jah	jah	keskmine	Hosiery; Hästi langev, pehme kududa, vetruv, mõnusalt mahuline
8	40/2	100% vill, 23,5µ	töötlemata	1,5 Red Lace	35S- 9,6cm ja 52R- 10,5cm	S, tugev	tugev kalle	ei	jah	hea	Weaving; niidilaadne, aga nauditav kududa, näib ühekordsena keeru tõttu, hästi langev
9	36/2	100% vill, 19,5 µ	Total Easy Care	2,25 bambus	35S- 9,6cm ja 52R- 11,5cm	S, 14 ja 16	kaldeta	jah	jah	keskmine	Flat knitting; hästi langev, ilus keerd näha, pehme ja mugav kududa, mahulisuse tunne, väga vastupidav
10	48/2	100% vill, 21,2	töötlemata	1,5 Addi Premium	35S- 8,0cm ja 52R- 8,5cm	S, tugev	tugev kalle	ei	jah	hea	Weaving, keskmiselt langev, niidilaadne, hea kududa, paberjas
11	48/2	70% vill, 20% siid, 10% kašmiir	Basolan	2,0 Red Lace	35S- 9,0cm ja 52R- 10,4cm	S, 16 ja 18	kaldeta	jah	jah	hea	Flat knitting, pehme kududa, kerge haloga, ilus keerd, nahale ülipehme
12	48/2	75% vill, 25%siid	Basolan	2,25 bambus	35S- 9,2cm ja 52R- 11,5cm	S, 16 ja 18	nähtav kalle	ei	jah	keskmine	Flat knitting, haloga, vetruv pind, õhksilmused libisevad suureks, töö edeneb hästi, kuigi on libedavõitu
13	28/2	50%siid, 50%kašmiir		2,5 Red Lace	35S- 11,3cm ja 52R- 9,0cm	keskmine	nähtav kalle	ei	ei	halb	vetrumine ja vormist välja minek- põletamistest kinnitab sünteetikat koostises
14	26/2	100% vill, 22,5 µ	töötlemata	2,0 Red Lace	35S- 11,0cm ja 52R-10,0cm	S, tugev	nähtav kalle	ei	jah	hea	Weaving, tugev keerd töös näha, väga mugav kududa, tundub mahuline

Rombidega piibelehekirja rätt

Joonis 60 Anette Martsoni kootud rätt, ERM A 585:29,
(Allikas: ERM, <http://www.muis.ee/museaalview/484394>)

Rätt asub ERMi kollektsioonis ERM 585:29 ning allikate analüüsi tabelis on see nr 6 (lisa 3). Rätt on Reimanni ja Edasi raamatus lk 44-47 ning kudumisel kasutasin seal antud pitsikirju.

Joonis 61 Äärepitsi õmblemine ja silmused
(Allikas: autori foto). Joonisel on punase noolega markeeritud ülesloomissilmused, sinisega mahakudumisrida, ääresilmused on viidatud rohelise noolega.

Räti kudumiseks valisin lõnga nr 6 (Shoeller Sport Loden, 28/2) ning kase liimpuidust vardad KnitPro Symphonie 2,75mm, äärepitsi kudumiseks 3,5mm. Varasemast oli teada lõnga hea vormihoidmine ning sobivus vardanumbriga 2,75mm. Peale viimistlust selgus siiski, et vardanumber võinuks äärepitsi kudumisel olla väiksem.

Rombidega piibelehekirja

Muis.ee lehel on foto räti pahemalt poolt ja rätist vaid osaliselt (joonis 60). Muuseumieseme mõõdud on 118X118cm, keskosa 93X96cm. Minu kootud räti mõõdud on 104X104cm ja keskosa on 70X75cm.

Keskosa on üles loodud kududes ning seetõttu on algussilmused lopsakad (vt joonis 61), töö servad on kootud silmuselised ning keskosa on maha kootud veniva võttega. Äärepits on samuti loodud ning maha kootud veniva võttega. See on vajalik õmblemise protsessi lihtsustamiseks ja räti pinna venivuseks.

Äärepitsi arvutuskäigul lähtusin teadmisest, et sakkide arv serval ja otstel peab saama võrdne (Reimann & Edasi, 2011, lk 21-

22) ning suurendasin külgedel arvutuskäigu silmuste tulemit sobilikul moel. Kudusin äärepitsi traditsiooniliselt kahes osas.

Äärepits ja keskosa tuleb õmblemiseks asetada lauale, pahem pool ülal. Äärepitsi pahema poole tunneb ära sellest, et ülesloomisrea kahekordselt võetud silmustest on näha ahel (Reimann & Edasi, 2011, lk 27) ja selle mahakudumine (mida tehakse nn tagasireal) lõpeb vasakul. Äärepitsi õmblemise korraldasin joonisel 51 antud skeemi kohaselt ning joonisel 61 on näha, kus omavahel õmblen kokku äärepitsi mahakudumisrida ja keskosa ülesloomisrida. Haaran nõelaga silmuse külgi, mis jäävad allapoole, et teistest külgedest jääv triip oleks näha töö pahemal poolel. Kogun pikale, tõmbiotsalisele nõelale korraga nii palju silmuseid, kui mahub, et läbi tõmmates lõnga (nõela taga ühekordselt) võimalikult vähe hõõrdumisega kulutada. ERMi fotol on näha, et Martsoni räti äärepits on õmmeldud kahekordse lõngaga. Varasemal ajal korrutamata lõngad võisid olla haprad, neid võidi õmblemisel võtta kahekordselt ning on teada meistreid, kes ka praegu kasutavad kahekordset õmbluslõnga (Reimann, suuline teade, 2023).

Äärepitsi õmblemisel selgus, et arvutuskäik ei ole olnud täpne- äärepitsi oli tosina silmuse jagu enam, kui vaja. Vea otsimisele aega raiskamata, lahendasin olukorra, suurendades nurkades äärepitsisilmuste arvu õmblemise skeemi rakendamisel ning tegin sama ka räti vastasküljel. See on tavapärase praktika, kui eksitud silmuste arv ei ole suur.

Joonis 62 Äärepitside servade ühendamise sakitipuks (Allikas: autori foto)

venitan sakkide servad põidla ja nimetissõrme vahel kõrvuti sirgu ja õmblen suunaga ülevalt allapoole (joonis 62). Selliselt toimides jäävad paremal poolel näha üliväikesed õmblusega ristisuunalised pisted.

Äärepitsi servad saavad kokku räti nurgas ning nende õmblemisest tekib sakitipp. On oluline, et õmblus ei oleks pingul, kuid peaks vastu, sest raamimisega viimistledes saab sakitipp palju venitussurvet. Vakk on soovitanud need kokku õmmelda üleloomispistega (Vakk, 1947, lk 23), isikliku praktika põhjal eelistan seda teha aga lõdva sämppestereaga. Äärepitsi servasilmused on sõlmelised ja läbikootud (Reimann & Edasi, 2011, lk 26) ning teen piste läbi sõlmekeste. Selleks

Joonis 63 Rätti venitamine raamil (Allikas: autori foto)

Rätti viimistlemiseks pesin seda käesoojas vees villapesuvahendiga ning loputasin samal temperatuuril. Üleliigse vee surusin rätist välja seda froteesaunalinasse rullides ja rullile astudes. Edasi raputasin rätti tugevalt ja järsult piki- ja põikisuunas, et kude ühtlustuks ja see oleks veelgi kuivem. Raamile venitades kasutasin abivahendina hambatikke, kui sakitipp ei olnud täpselt piiga kohakuti (joonis 63).

Peale üleöö kuivamist võtsin rätti raamilt, ajasin äärepitsi loomisrea silmused ükshaaval kudumisel kasutatud vardale, et need ümaraks muuta, sest seda tegemata jättes öeldakse, et rätt ei ole lõpetatud ja äärepitsil oleksid nagu nisad (Sims, suuline teade, 2023). Seejärel jätsin rätti ööpäevaks rahunema ning villase lõnga omaduste tõttu muutus see mõõtudelt ka väiksemaks (raamil külje mõõt 115cm, lõplik mõõt 104cm). Valminud rätist leiab foto töö lisast nr 8.

Old Shale rätt

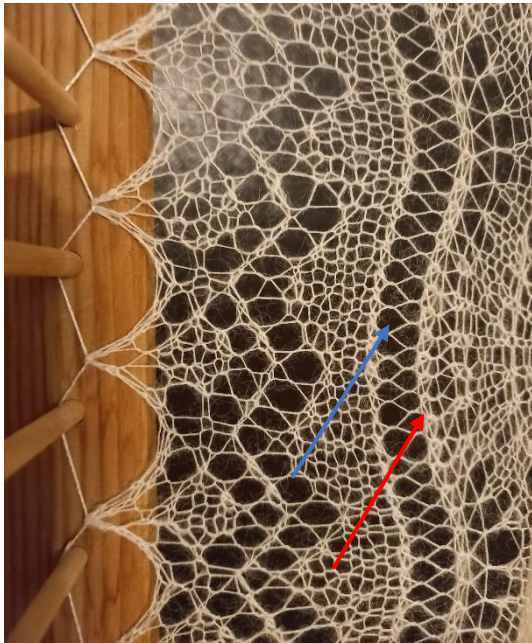
Teiseks otsustasin kududa Shetlandi *traditsioonilise* rätti, millel kasutan vanu kirju, koostades kompositsiooni ja tehes vajalikud arvutused iseseisvalt. Peetakse heaks tooniks, kui rätti äärepitsi, poordi ja keskosa tegemisel on kasutatud motiive, mis omavahel sobivad või mingis

Joonis 64 Old Shale (ülal) ja Mrs Montague muster (all) (Allikas: autori foto)

variatsioonis korduvad (Christiansen, 2024, lk 65). Äärepitsile valisin rombimustriga kirja (Doris Edging, joonis 65) ning rombimotiiv kordub kootud keskosal (Mrs Montague Pattern). Poordiosas otsustasin kasutada levinud ja armastatud kirja Old Shale (Old Shell), selle järgi nimetasin ka rätti. Viimased kaks mustrit on näha joonisel 64.

Sarnase poordiosaga on valimis rätt TEX 1997.91 (joonis 18), mis kooti aastal 1905. Selle kirjaga või variatsioonidega sellest kooti ka paljud varasemad *crepe*-rätid ja enamik *hap*-rätte (Christiansen,

Joonis 65 Raamile pingutatud rättil: Doris Edging ääre pits, steek (markeeritud sinise noolega), silmuste üleskorjamisrida (punase noolega) (Allikas: autori foto)

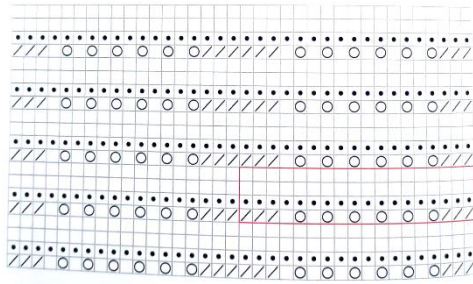
2019). Nime variatsioonid on Lovick selgitanud järgmiselt: „Shetlandil kutsutakse seda vanaks karbikirjaks (i.k. Old Shell), „kildakiri“ (i.k. Shale) oli mustrikogujate näpuviga, mille põhjustas Shetlandi murre, kuid see uus nimi jäi külge.“ (Lovick, 2014, lk 108) Chapman kirjeldab Milleri, Lovicki ja Kathleen Kinderi vahel olevat arvamuste erisust mustri vanuse ja päritolu kohta, mainides võimalust, et Shetlandi kudujad on selle mujalt tooduna omaks võtnud ning toob esile selle sarnasust Peacock’s Feather kirjaga (nimetatud ka Feather and Fan) (Chapman, 2015, lk 64). Old Shale on sarnane ääre pitsikirjale, mille kudusin rombidega piibelehekirja rätile ning mida Haapsalu pitside juures kasutati rohkelt varasemal ajal, tänasel päeval eriti mitte (Sims, suuline teade, 2025). Valimi analüüsis nimetasin seda tinglikult

„vana ääre pits“, kuna mäletan ütlemist varasemast suhtlusest Haapsalu meistritega, kuid sellele nimetusele ei leia kirjandusest kinnitust.

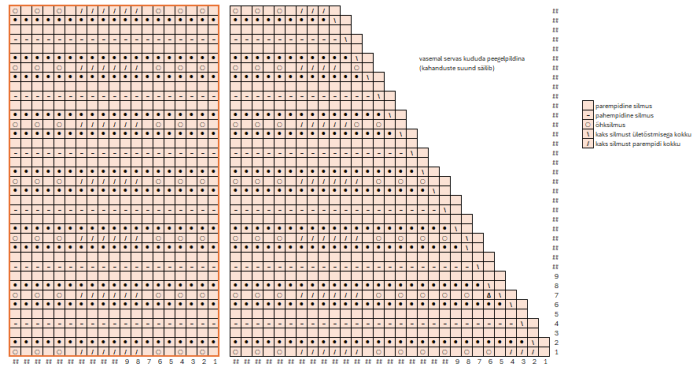
Ääre pitsi muster Doris Edging (joonis 65) on avaldatud 1910. aastal ilmunud mustrikogumikus ning Milleri sõnul on seda, trükivigadest hoolimata, palju kootud (Miller, 2002, lk 74). Keskosasse kootud Mrs Montague kiri on samuti vana, Milleri sõnul võib tegu olla ühe kuninganna Elizabeth I sukakirjaga (Miller, 2002, lk 60), millel on mitmeid versioone.

Joonisel 64 on sinise noolega tähistatud *steek*-lihtne õhksilmuste ja kokkuvõtmistega mustritriip, mida Shetlandi pitsitraditsioonis palju kasutatakse, kuid mis võib tihti lihtsuse tõttu tähelepanuta jääda. Steekide versioone on mitmeid. Steegi eesmärgiks on eraldada rätiki kompositsiooniosi või siis hoopiski liita mustreid omavahel. (Christiansen, 2024, lk 17). Lisasin selle ääre pitsi servale, kuigi originaalkirjal seda pole antud (vt Miller, 2002, lk 74). Valimi rätidest ei ole steeki vaid ühel.

Räti Tex 1997.91 vaatlemisel (joonis 18) selgus, et ääre pits on kootud kahe tükina. Tähelepanu pälvis poordiosades ühendamine: kahes nurgas oli see tehtud õmmeldes, kahe puhul arvatavalt kokkukududes, mis ei ole tavapärane (joonis 35). Rätile kootud Old Shale mustri jääd õhksilmustega ridade vahele viis rida, mida on kootud *ripsilisena*, kuigi selle

Joonis 66 Vana kildakiri (Allikas: Lovick, 2002, lk 108)

Joonis 67 Vanast kildakirjast tuletatud Old Shale muster (Allikas: autori muster, kuvatõmmis)

musteri kudumisel on tavapäraselt parempidiste ridade läbikudumisread olnud pahempidiselt tehtud (Lovick, 2014, lk 108).

Lõngaks valisin Jamieson & Smith Shetland Woolbrokers Ltd ühekordse villase (25gr/350m) pitsilõnga (*cobweb*) ning äärepitsi kudumiseks bambusvardad 2,75mm, poordile ja keskosale 2,5mm metallvardad Red Lace. Eesmärgiks oli saada erinevast materjalist ja erinevate otstega varrastega töötamise kogemus. Edaspidi eelistan seda lõnga kududes viimaseid, sest varraste libedus aitab kudumiskiirusele kaasa.

Vana kildakirja (joonis 66) muutsin: lisasin õhksilmuste vahele jäävasse alasse kaks rida ning pahempidise rea õhksilmustega rea alla (joonis 67). Muutuse tegemise eesmärgiks oli luua rohkem õhksilmusteta pinda, kuna minu kudumiskäekiri ei ole tugev, õhksilmused on küllaltki suured, kuid soovisin räti kindlat vormihoidmist ja varasem kogemus selle lõngaga puudus. Valmis töölt hindan, et otsus õigustas end. Poordi servade kahanduste skeemile kandmine oli keerukas, sest mustriks endas olevad kahandused on kõrvuti ning pidin olema hoolas, et mitte rea silmuse arvuga eksida, servadel vajab skeem mitmel korral töö käigus korrigeerimist ning kasutasin vajadusel ka kolme silmuse kokkuvõtmiisi.

Joonis 68 Äärepitsi silmuseline serv (Allikas: autori foto)

Tööd planeerides kudusin tööproovi, viimistlesin selle ja võetud mõõtude järgi arvutasin vajalikud silmuse arvud tööks. Keskosa mõõduks (ilma äärepitsita) kavandasin 55cm (tegelik tulemus: 70cm), räti küljemõõduks 110cm (tegelik 119). Kuigi arvutuste kohaselt pidanuks poordiosa kudumise alustamiseks võtma äärepitsilt korjamisel lisasilmuseid, otsustasin korjata iga kahe rea kohta vardale ühe silmuse. Seda viisi on kirjeldanud kudujad sotsiaalmeedias ning soovitab Miller (Miller, 2002, lk 193), lisades et proovida tasub ka 3 rea kohta 2 silmuse korjamist,

Joonis 69 Keskosa kudumine poortidega (Allikas: autori foto)

harvem 1 rea kohta 1 silmuse korjamist. Valmis rätilt hindan, et ääre pits venib vajalikul määral ning on korrektne. Ääre pitsile tegin silmuselise serva (joonis 68), esimese silmuse tõstsin vardale kudumata.

Kudusin eraldi neli ääre pitsi ja nende külge neli poordiosa, märkides töö paremad pooled ära silmusemärgijatega, et kokkupanekul mitte eksida.

Poordi kudumist alustades tekkis küsimus: kas rea esimese silmuse peaks tõstma kudumata või läbi kuduma? Läbitöötatud kirjanduses sellekohast ranget ühest juhust polnud, Miller soovitas kahandada poordil esimest kaht või kolme silmust kohe kokku kududes (Miller, 2002, lk 202). Valimis oli seitsmel rättil nähtavalt kudumata võetud servasilmus, üks rätt oli läbikootud servasilmustega (vt joonis 34). Tahtsin, et poordis ei jääks äärtel nähtavalt hõredat kohta ning otsustasin läbi kududa ka esimese silmuse. Kahandused kogu poordis, isikliku eelistuse kohaselt ja kudumiskiirust silmas pidades, tegin parempidise keerdsilmusena kokkukudumisvõttega.

Poordi eelviimasele reale kudusin *holy row* ehk vaheldumisi õhksilmuste ja kokkuvõtmistega rea. Neljanda poordiosa lõppedes tõstsin küljepoortide silmused ringvardale (ühe vasemalt, teise paremalt) ning edasi, hakates tegema keskosa (joonis 69), kudusin iga rea lõpul poordi servast ühe silmuse keskosa viimase silmusega kokku (igal 8ndal real kaks silmust keskosalt). Jälgisin, et kokkukudumine jääks näha töö pahema poole pool. Keskosaga alustades korrigeerisin eelnevalt silmuste arvu (kahandades), et see klapiks Mrs Montague muustril antuga (vt Miller, 2002, lk 60) ning võtsin arvesse, et kavatsen igal 8ndal real kahe silmuse kahandamist keskosalt, et see jääks pingule ega lokiks (põhjus: keskosa kudumise suund ja selle servades olevate poortide kudumise suund on erinev, silmuste mõõtmed ei ole

Joonis 70 *Grafting* ehk keskosa ja poordi kokkusilmamine (Allikas: autori foto)

kõrgusse ja laiusse samad). Valmis rätilt hindan, et tehtud otsused õigustasid end ning tähelepanelik lisakahandustega kudumine tasus vaeva.

Viimase rea kudumise asemel silmasin (joonis 52) keskosa ja poordiosa kokku (joonis 70). Tööle eelnevalt vaatasin Elizabeth Johnstoni videot silmamisest (Shetland Amenity Trust, 2020), mis toetas Sowerby antud selgituse mõistmist (joonis 52) ja Doni kirjeldust (Don, 1981, lk 26). Selle rea tegemisel pidi igast

silmusest lõnga nõelaga kaks korda läbi pistma, ühekordne lõng keerdus lahti ja hakkas peagi katkema. Silmamise rea tegemisel võtsin kolm korda uut, värsket lõnga nõela taha, et tulemus saaks tugev ning venitasin silmatud silmused kootud silmustega samasuuruseks. Tegevus oli algul häiriv, kuid edenedes kasvas vilumus. Valmis rätilt ei ole silmamise rida märgatav.

Joonis 71 Märkimine poordiosade õmblemisel (Allikas: autori foto)

Viimase tööetapina tuli kokku õmmelda ääreprintside ja poordiosade servad. Olles eelnevalt kogunud kui kergesti katkeb ühekordne lõng, kaalusin selle tegemist kahekordse Shoeller Sport Lodeniga, kuid korrektuse huvides loobusin mõttest. Märgistasin nõõpnõeltega ära poordiosade vastaskülgedel olevad mustrikorduse silmused (joonis 71), et olla täpne. Tegin umbes 5cm ulatuses õmblemist ristikpistega (joonis 54), samas ulatuses üleloomispistega (joonis 53) ning sõrmedega õmblust pingutades võrdlesin tulemusi. Sel hetkel mõistsin, et esimest silmust kudumata võttes oleksin saanud serva, mis on küll hõredam, kuid mida on mugavam õmmelda. Valimis on rätte, millel õmblemisel on haaratud üht silmuse poolt (TEX 1997.91, joonis 33),

aga ka neid, millel mõlemaid (TEX 1997.86, joonis 32). Üleloomispistega õmmeldes võib jääda silmatorkavalt tugev ja tihe ühendusrida, kui esimene silmus on kootud ja õmblemiseks on võetud lõng kahekordselt (TEX 1992.119, joonis 34). Võtsin vastu otsuse õmmelda poordid ja ääreprintsid edasi pehmete sämpipistetega nagu olen aastaid Haapsalu pitside puhul teinud ning juba tehtud õmblusi ma ei harutanud. Tahtsin, et need jääksid näha võrdluseks, kuid viimistletud sallilt ei ole neid kerge leida st erisus ei ole teravalt märgatav.

Lõpetatud rättil ei peitnud lõngaotsi, sest pesus muutub kudum kohevamaks ja peitmisi on pärast lihtsam teha. Ka on vajalik, et raamimisel ei oleks õmblused pinges, lahti jäetud lõngad saavad seda leevendada. Märjaks saamisel võib villane pits väga palju venida ning selleks tuleb valmis olla. Kuna mu õmblemise „käekiri“, nagu ka kudumisel, on pehme, siis tegelikkuses pingete ohtu ei ole, kuid võtsin tõsiselt meister K. Andersoni hoiatusi, et õmblustega võib räti ära rikkuda (Doig, 2025, 1:00:18).

Seejärel valmistusin raamimiseks: ajasin sakitippude õhksilmustest läbi tugeva puuvillase niidi kahes osas, et lahtiste otste sidumisega oleks võimalik seda pingutada. Pesemisel toiminis sarnaselt eelmise räti pesemise kirjeldusele. Raamile pannes oli oluline jälgida, et nurka satuks ääreprints sakipõhi ja raamipiide taha venitasin räti puuvillase niidiga.

Raamile pandud rätti näeb joonisel 65. Viimistlust kokku võttes nendin, et ripskoeline pits venib märjaks saades rohkem kui labasekoeline ning puuvillaniidiga töötamine oli üllatavalt kiire ja mugav viis.

Räti valmimiseks kulus enam kui 73 tundi (tabel 4), kuid siia ei ole arvestatud eeltöid, muustrite kohandamisi ja muud, mis ei puuduta kudumist.

Rättide kudumiseks kulunud aeg:

Tabel 4 Rättide tegemisele kulunud aeg ja mõõdud

	Mõõdud raamile venitatult	Mõõdud	Keskosa kudumise aeg	Poordiosa kudumise aeg	Ääre pitsi kudumise aeg	Õmblemise ja viimistluse aeg	Kokku
Rombikirjaga piibeleherätt	115X115cm	104X104cm	37h 10min		11h 15min	5h	53h 25min
Jasmiiniõiekirjaga rätt		115X115cm	<i>kootud varasemalt, kulunud aeg mõõtmata</i>				
Queen Susani rätt	226X226cm	222X222cm	63h 15min	127h 23min	67h 36min	3h 5min	261h 45min
Old Shale rätt	150X150cm	135X135cm	21h	39h 40min	16h 40min	6h	73h 20min
						Kõik kokku:	388h 30min

Tabelisse 4 märkisin üles rättide kudumiseks kulunud aja. Selle hulka ei ole arvestatud tööd muustritega. Shetlandi pitsi kootakse ripsilisena, mis on kogenud kuduajale mugav. Eeldasin, et Old Shale räti kudumine ei võta palju enam aega, kui rombikirjaga piibeleherätt, kuid selgus, et see nii ei ole. Old Shale rätis puudusid küll nupud, kuid silmuste arv oli suurem. Queen Susani kudumisel kulus aega oluliselt palju enam, sest tegu oli väga suure rätiga. Et see oleks kantav, peaks kuduma viimase kindlasti palju peenemast lõngast.

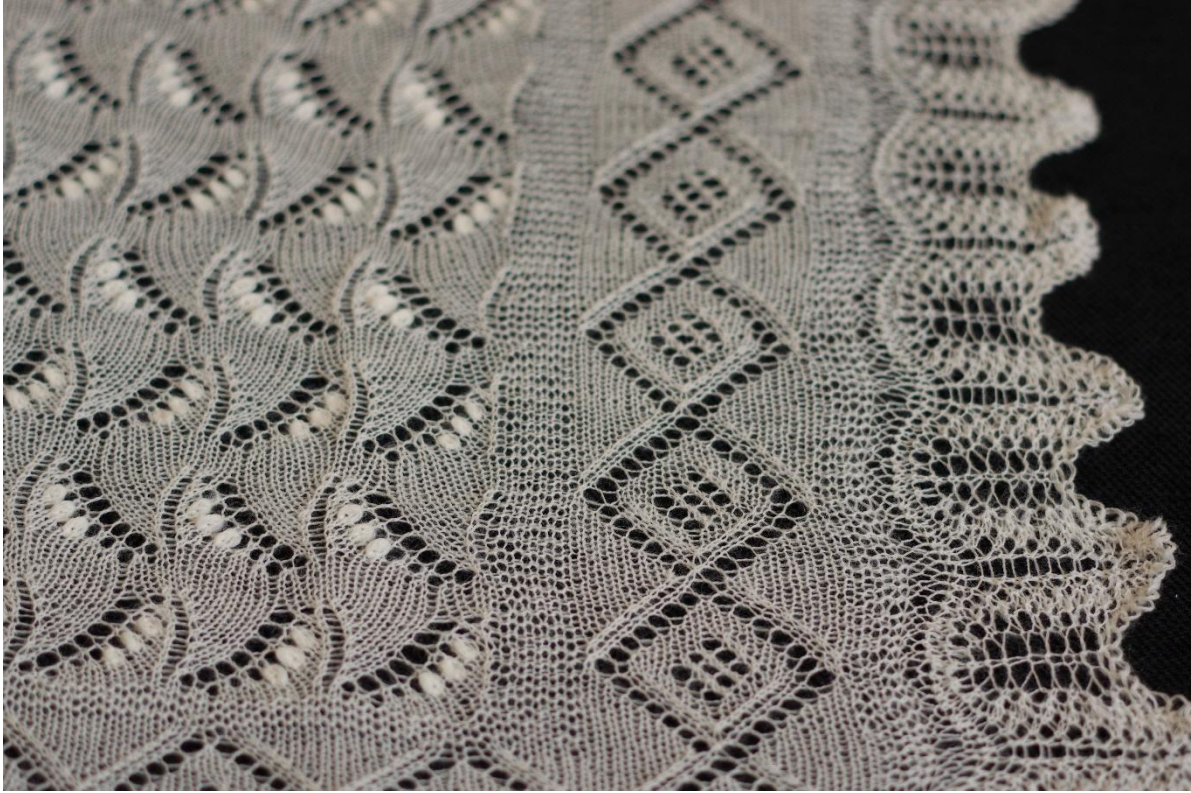
Lisa 8 Fotod kootud rättidest

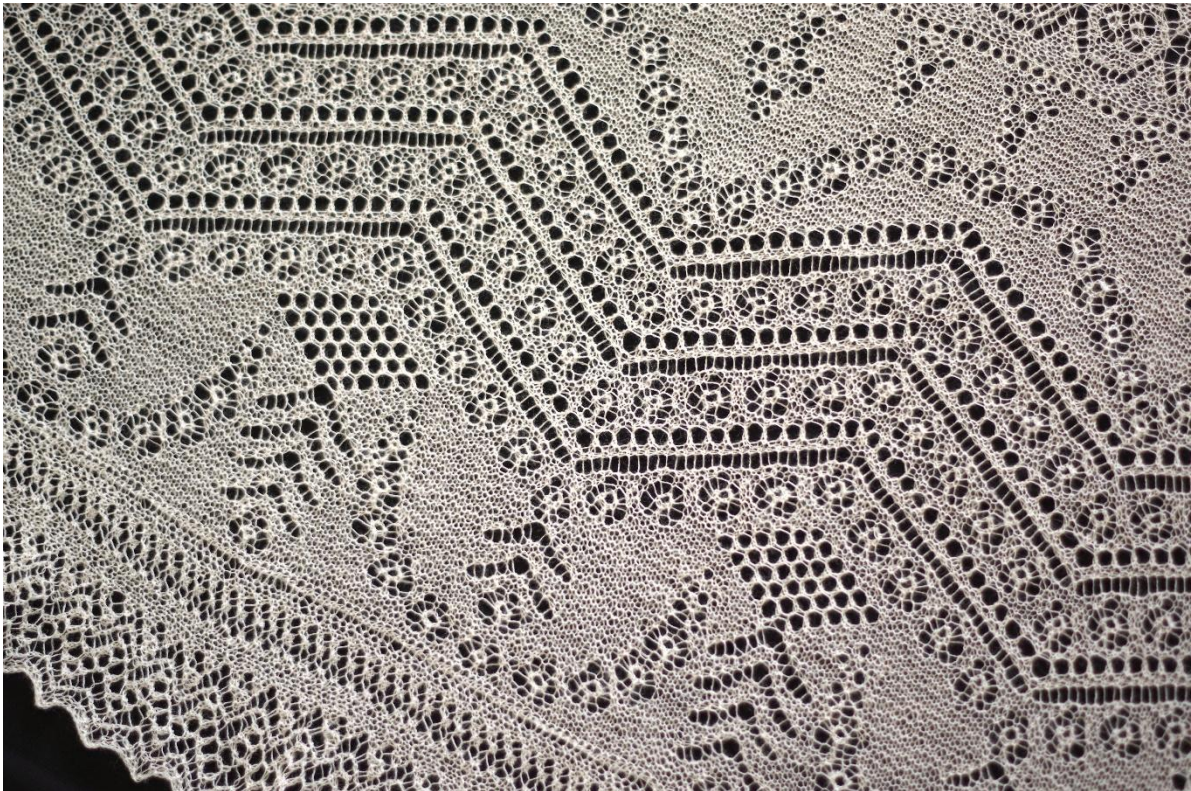
Joonis 72 Old Shale rätt (Allikas: Sandra Urvak, modell Ria Ranniku)

Joonis 73 Jasmiiniõiekirjaga rätt (Allikas: Sandra Urvak, modell Ria Ranniku)

Joonis 73 Rombidega piibelehekirja rätt (Allikas: autori foto)

Joonis 74 Queen Susani räti rikkalik poordiosa (Allikas: autori foto)

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Liina Langi,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

TRADITSIOONILISED RUUDUKUJULISED HAAPSALU JA SHETLANDI
SILMKOELISED PITSRÄTID 19.-20.SAJANDIL: KOMPOSITSIOON JA
KASUTATUD TEHNIKAD.

HAAPSALU JA SHETLANDI RÄTTIDE KUDUMINE,

mille juhendaja on Kristi Jõeste,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Liina Langi

09.05.2025